Václav

HAVEL

Despre identitatea umană

PAIDEIA

Despre autor:

Celebrul dramaturg, eseist şi publicist Václav Havel - astăzi preşedintele Cehoslovaciei - s-a născut la Praga pe 5 octombrie 1936. Din motive de dosar i se refuză înscrierea la facultăţile cu profil umanist; în consecinţă urmează doi ani cursurile Facultăţii de economie a Politehnicii pragheze pe care e nevoit să le întrerupă pentru satisfacerea serviciului militar. După eliberare lucrează pe rînd ca maşinist şi asistent de regie la diferite teatre din Praga. În 1956 începe să publice articole de critică literară, iar mai tîrziu studii teoretice despre artă teatrală. În 1960 devine secretar literar al faimosului teatru de la „Balustradă" unde i se joacă primele piese, interzise apoi de cenzură după dramaticele evenimente din august 1968 ce au dus la înăbuşirea „Primăverii pragheze". În ciuda opreliştilor Václav Havel continuă să scrie - piesele lui sînt jucate pe scenele lumii, eseurile şi studiile filozofice publicate de marile edituri europene şi de peste Ocean. În acest timp Václav Havel se manifestă şi ca cetăţean, protestînd cu vehemenţă împotriva oprimărilor atît de frecvente în perioada aşa-zisei normalizări. Astfel devine unul dintre fondatorii şi purtătorul de cuvînt al Iniţiativei cetăţeneşti „Charta 77", iar mai tîrziu în 1989 unul dintre conducătorii Forumului Cetăţenesc, avînd o contribuţie hotărîtoare la revenirea Cehoslovaciei pe făgaşul adevăratei democraţii. Pentru atitudinea sa cetăţenească a fost privat de mai multe ori de libertate - în total trei ani şi jumătate. Pentru activitatea literară şi pentru curajul său cetăţenesc i-au fost decernate numeroase premii internaţionale.

O parte din foiletoanele cuprinse în acest volum au fost scrise în anii de detenţie.

J.G.

Václav

HAVEL

Despre identitatea umană

Traducere din limba cehă de
JEAN GROSU

PAIDEIA

Lector: Simona Kessler

Pe copertă: Fotografia lui Václav Havel
de Chip Hires - Gamma Liaison

Václav Havel, *O lidskou identitu*

Str. Telcajen 30
73216 București 2
România
Tel./Fax: (0)0400-352.755

Realizare grafică și culegere pe computer:
Societatea Paideia

Tipar și legătorie:
Atelierele Tipografice Metropol

PRINTED IN ROMANIA

ISBN 973-9131-13-1

SCRISOARE DESCHISĂ ADRESATĂ LUI GUSTÁV HUSÁK

Stimate domnule doctor,

În întreprinderile şi instituţiile noastre se munceşte disciplinat, activitatea cetăţenilor dă rezultate vizibile în creşterea treptată a nivelului lor de trai, oamenii îşi construiesc case, cumpără maşini, zămislesc copii, se amuză, trăiesc.

În ceea ce priveşte succesul sau insuccesul politicii dumneavoastră, toate astea n-ar trebui să însemne încă nimic: după fiecare agitaţie socială oamenii se întorc în cele din urmă la munca lor de toate zilele, fiindcă, pur şi simplu, vor să trăiască, făcînd, de fapt, acest lucru pentru ei înşişi, şi nu pentru cutare sau cutare conducere de stat.

Fireşte, oamenii nu fac nici pe departe doar atît că se duc la lucru, că fac cumpărături şi trăiesc în felul lor. Fac mai mult: îşi iau numeroase angajamente, pe care le îndeplinesc şi le depăşesc; participă unitar la alegeri şi-i votează în unanimitate pe candidaţii propuşi; activează serios la diferite organizaţii politice; participă la şedinţe şi manifestaţii; declară solemn că sprijină tot ceea ce le aparţine; nicăieri nu poate fi observat vreun semn de dezacord cu acţiunile guvernului, indiferent în ce domeniu.

Aceste realităţi nu mai pot fi însă atît de uşor trecute cu vederea; aici e cazul, cred, să ne punem serios întrebarea: nu confirmă oare, toate astea faptul că aţi reuşit să îndepliniţi cu succes programul pe care Conducerea Dumneavoastră şi l-a propus: adică, să cîştige sprijinul populaţiei şi să consolideze situaţia în ţara noastră?

Răspunsul depinde de ceea ce se înțelege prin noțiunea de consolidare

Atîta timp cît pentru noi singurul ei instrument de măsură sînt cifrele apărute în diverse statistici și comunicate oficiale sau polițienești cu privire la activitatea cetățenilor și la alte lucruri asemănătoare atunci, categoric,. cu greu ne am putea îndoi de rezultatele consolidării în țara noastră.

Ce ne facem însă, dacă vom înțelege prin consolidare ceva mai mult, adică adevărata stare lăuntrică a societății? Dacă începem să punem întrebări și despre alte lucruri, poate mai subtile și nu atît de ușor enumerabile, dar nicidecum mai puțin importante, adică, despre ceea ce din punctul de vedere al experienței umane individuale se ascunde, cu adevărat, în spatele acestor cifre? Dacă ne punem și astfel de întrebări cum ar fi, de pildă, ce s-a făcut pentru renașterea morală și spirituală a societății, pentru adevărata dezvoltare a dimensiunilor umane ale vieții, pentru ridicarea omului pe o treaptă superioară a demnității, pentru afirmarea sa reală, liberă și autentică în lume? Ce constatăm dacă ne îndepărtăm atenția de la simpla totalitate a acestor fenomene exterioare și ne-o îndreptăm, să zicem, spre ansamblul cauzelor și consecințelor, al structurilor și semnificației lor lăuntrice, pe scurt, spre acel plan mai ascuns al realității, în care aceste fenomene ar trebui să capete adevărata lor semnificație socială? Mai putem, oare, după aceea, să considerăm societatea noastră o societate consolidată?

Îndrăznesc să afirm: nicidecum. Îndrăznesc să afirm că - în ciuda tututor acestor agreabile aspecte exterioare - *lăuntric societatea noastră nu e cîtuși de puțin consolidată*, ci, dimpotrivă, decade treptat într-o criză din ce în ce mai adîncă, într-o criză din multe puncte de vedere mai primejdioasă decît toate crizele de care ne amintim în decursul istoriei noastre moderne

Voi încerca să justific această afirmație.

Întrebarea fundamentală care trebuie să ne-o punem aici, sună astfel: *de ce* se comportă, de fapt, oamenii aşa cum se comportă; de ce fac ei tot ceea ce, în ansamblul său, creează acea impunătoare impresie de absolută unitate a societăţii care sprijină absolut toate acţiunile guvernului ei? Cred că pentru orice observator fără idei preconcepute răspunsul este evident: elementul care-i mînă pe oameni spre acest comportament este *teama*.

De teamă să nu-şi piardă postul predă profesorul la şcoală lucruri în care nu crede; de teamă pentru viitorul său, elevul le repetă după el; de teamă că nu va putea să-şi continue studiile intră tînărul în Uniunea tineretului şi face acolo tot ce i se cere; de teamă că fiul sau fiica sa nu va beneficia de numărul suficient de puncte la examenul de admitere în facultate, potrivit monstruosului sistem de punctaj politic, tatăl acceptă tot felul de funcţii, făcînd „de bună voie" tot ce se impune. De teama unor eventuale consecinţe neplăcute, oamenii participă la alegeri, îi aleg pe candidaţii propuşi, prefăcîndu-se a socoti acest ritual drept alegeri adevărate; de teamă pentru existenţa lor, pentru poziţia şi cariera lor se duc la şedinţe, aprobă acolo tot ce li se cere, sau tac; de teamă îşi fac tot felul de autocritici înjositoare, se căiesc şi completează fals o mulţime de formulare umilitoare; de teamă să nu fie denunţaţi, nu-şi exprimă în public şi, adeseori, nici în intimitate, adevăratele lor păreri şi convingeri. De teama unor posibile nedreptăţi existenţiale, din strădania de a-şi îmbunătăţi poziţia şi de a fi pe placul organelor superioare, oamenii muncii îşi iau, în majoritatea cazurilor, tot felul de angajamente; din aceleaşi îndemnuri întemeiază, adeseori, chiar şi acele brigăzi de muncă socialistă, ştiind dinainte (foarte bine), că principala lor menire este aceea de a fi pomenite în rapoartele trimise sus. De teamă merg oamenii la diverse festivităţi, adunări şi manifestaţii oficiale. De teamă să nu li se pună piedici în activitatea viitoare, mulţi oameni de ştiinţă şi artă aderă la idei în care de fapt nu cred, scriu lucruri

pe care nu le gîndesc sau despre care știu că nu exprimă adevărul, intră în organizații oficiale, participă la lucrări despre a căror valoare au cea mai proastă părere, sau își ciuntesc și își deformează singuri propria lor operă. În încercarea de a se salva, mulți ajung chiar să-i denunțe pe alții, declarînd că aceștia au făcut ceea ce de fapt le-au făcut ei lor.

Firește, teama despre care vorbesc nu poate fi imaginată ca o teamă în acceptul curent al psihologiei, cu alte cuvinte ca o anumită stare emoțională concretă; de cele mai multe ori nu vedem în preajma noastră oameni tremurînd ca plopii-tremurători, ci cetățeni cît se poate de mulțumiți, arborînd o mină ce trădează siguranță de sine. E vorba aici de o teamă mai profundă, aș spune, în sensul etic: adică, de participarea mai puțin conștientă la conștiința colectivă a existenței unei amenințări permanente și omniprezente; de grija pentru ceea ce este sau ar putea fi amenințat; de obișnuirea treptată cu această amenințare, așa cum te obișnuiești cu un component substanțial al vieții naturale; de însușirea tot mai vastă, mai firească și mai îndemînatică a diferitelor forme de adaptare exterioară, ca unic procedeu productiv al autoapărării.

Desigur, teama nu e unicul material de construcție al actualei structuri sociale.

Cu toate acestea rămîne materialul principal, de temelie, în absența căruia nu s-ar fi putut obține niciodată acea unitate, acea disciplină și unanimitate aparentă, pe care își sprijină documentele oficiale afirmațiile lor cu privire la consolidarea situației în țara noastră.

Se naște însă, fireasca întrebare: de ce le e teamă, de fapt, oamenilor? De procese? De tortură? De pierderea averii? De deportare? De execuții? Categoric, nu: aceste forme, cele mai brutale, de presiune socială asupra cetățeanului cel puțin în condițiile noastre au fost, din fericire, luate și duse de apa istoriei. Presiunea de azi îmbracă forme mai alese, mai

delicate, şi chiar dacă există şi acum procese politice (a căror manipulare de către putere e cunoscută oricui), ele nu mai reprezintă decît o ameninţare marginală, în timp ce greutatea principală e transferată în domeniul *presiunii existenţiale* Ceea ce, bineînţeles, nu schimbă cu nimic esenţa lucrurilor: e bine cunoscut faptul că niciodată nu contează atît valoarea absolută a ameninţării, pe cît contează valoarea ei relativă; în perspectiva lumii în care trăieşte cu valorile ei ierarhice pe om îl interesează mai curînd semnificaţia subiectivă a ceea ce pierde, decît ceea ce pierde obiectiv. Cu alte cuvinte: dacă, de pildă, omul de azi se teme că va fi pus în situaţia de a nu mai putea munci în specialitatea sa, această teamă poate fi la fel de cumplită, şi-l poate împinge la aceleaşi fapte, ca atunci cînd, în alte împrejurări istorice, era ameninţat de confiscarea averii. Totodată, metoda presiunii existenţiale este, într-un anume sens, mai universală: căci, practic, nu există în ţara noastră cetăţean care să nu poată fi lovit existenţial (în sensul cel mai larg al cuvîntului); fiecare cetăţean are ce pierde şi, deci, pentru fiecare există un motiv de teamă. Sortimentul celor ce pot fi pierdute de om e foarte bogat: de la cele mai variate privilegii ale păturilor conducătoare şi ale tuturor avantajelor speciale decurgînd din privilegiul puterii, de la posibilitatea activităţii liniştite, a avansării în funcţie şi a cîştigului legat de această avansare, de la posibilitatea de a munci în specialitatea ta, de a studia, pînă la posibilitatea de a trăi măcar la acel grad de siguranţă juridică limitată, de care beneficiază ceilalţi cetăţeni, fără a ajunge în categoria acelei pături pentru care nu sînt valabile nici măcar acele legi valabile pentru ceilalţi, adică, printre victimele *apartheidului politic cehoslovac*. Da, oricine ar avea ceva de pierdut, pînă şi ultimul muncitor auxiliar poate fi transferat într-un loc de muncă mai dificil şi mai prost remunerat, şi el poate fi aspru pedepsit dacă la şedinţă sau la cîrciumă îşi exprimă adevărata sa părere.

Desigur, acest sistem al presiunii existențiale, încercuind cu desăvîrșire întreaga societate și pe fiecare cetățean în parte, fie ca o amenințare cotidiană concretă, fie ca o posibilitate globală nelimitată, n-ar putea să funcționeze cu succes dacă n-ar avea în spate întocmai ca acele forme depășite, mai brutale, ale presiunii sociale o forță care să-i asigure și să-i garanteze universalitatea, complexitatea și puterea: *omniprezenta și atotputernica instituție a direcției securității statului.* Acest păianjen înspăimîntător a întrețesut de la un capăt la altul întreaga societate cu pînza sa invizibilă, el este acel punct de fugă limită în care, pînă la urmă, se întretaie toate firele spaimei, acel ultim și incontestabil document al zădărniciei și lipsei de speranță. Și chiar dacă de cele mai multe ori majoritatea oamenilor nu văd cu proprii lor ochi și nu pot atinge această imensă pînză de păianjen, totuși, pînă și cel mai simplu cetățean știe de existența ei, și, de aceea, clipă de clipă și oriunde s-ar afla, ține seama de ea și se comportă în consecință: adică, în așa fel, încît să reziste în lupta cu ochii și urechile sale nevăzute. Și știe bine de ce trebuie să reziste: pentru ca acest păianjen să intervină în viața cetățeanului nu e nevoie ca el - cetățeanul - să cadă direct în mrejele lui; nu-i nevoie să fie nici măcar anchetat, interogat, acuzat, judecat sau condamnat. Superiorii lui sînt și ei învăluiți de această pînză de păianjen, și fiecare instanță care decide de soarta lui colaborează sau este obligată să colaboreze într-un fel sau altul cu organele securității statului. Și, astfel, însăși împrejurarea că securitatea poate, de fapt, să intervină oricînd în viața omului fără ca acesta să i se poată împotrivi e de-ajuns ca viața lui să-și piardă o parte din firescul și autenticitatea ei și să devină un fel de prefăcătorie permanentă.

Dacă teama se află în spatele strădaniei de autoapărare a omului, de a-și salva avutul, atunci, putem observa din ce în ce mai des că principala forță motrică a încercărilor sale

agresive de a dobîndi ceea ce n-a avut pînă acum, devin *egoismul și carierismul.*

Se pare că, rareori, în ultima vreme, sistemul social a oferit atît de deschis și fără opreliști prilejul de a se afirma acelor oameni în stare să adere oricînd la orice, în măsura în care acest lucru le aduce un folos material; acelor oameni fără principii și fără șira spinării, care, în dorința de a dobîndi puterea și profitul personal, sînt dispuși să facă orice; acelor oameni cu fire de lachei, cărora puțin le pasă de orice autoumilire, gata oricînd să-și jertfească semenii și propria lor onoare pe altarul posibilității de a fi pe placul puterii. În asemenea circumstanțe nu e deloc întîmplător faptul că atîtea funcții publice și ale puterii de stat sînt ocupate azi de carieriști, de oportuniști și șarlatani notorii - de tot soiul de indivizi cu bube în cap. Ori, pur și simplu, de niște colaboraționiști tipici, adică de acei indivizi avînd deosebita capacitate de a se convinge mereu pe ei înșiși, încă o dată și încă o dată, că trebuie să ocupe aceste locuri fiindcă, în felul acesta, salvează, chipurile, *ceva*, sau cel puțin împiedică *mai răul*. În asemenea circumstanțe, nu e întîmplător nici faptul că tocmai azi a atins gradul cel mai înalt - din cîte ne amintim în ultimele decenii -, coruptibilitatea celor mai diferiți agenți publici, „bunăvoința" lor fățișă de a se lăsa mituiți oricînd și pentru orice, și de a impune, cu prioritate și nerușinare în deciziile lor, acele puncte de vedere dictate de cele mai diferite interese personale.

Oameni, care cred sincer în tot ceea ce le spune propaganda oficială și sprijină dezinteresați puterea, sînt, astăzi, mai puțini ca oricînd. În schimb, ipocriții sînt din ce în ce mai mulți și, de fapt, orice cetățean e obligat, într-o anumită măsură, să fie ipocrit.

Această situație, deloc îmbucurătoare, își are, firește, cauzele sale logice: rareori, în ultimii ani, regimul s-a interesat atît de puțin de adevărata mentalitate a cetățenilor aparent loiali și de sinceritatea manifestărilor acestora - e suficient să

remarcăm doar faptul că, în timpul acelor faimoase autocritici şi pocăinţi din cadrul şedinţelor, pe nimeni nu mai interesează dacă aceşti oameni fac acest lucru din sinceritate sau numai în propriul lor folos; se poate spune chiar, că se contează - la modul mai mult sau mai puţin mecanic - pe a doua posibilitate, fără a se vedea în asta ceva amoral; ba, mai mult, că tocmai avantajele personale pe care această alternativă le aduce în obţinerea unor asemenea declaraţii îndreptăţeşte, în primul rînd, următoarea argumentaţie: pe pocăit nimeni nu încearcă să-l convingă că a greşit sau că s-a înşelat, ci, de cele mai multe ori, i se spune că dacă vrea să se salveze trebuie să se căiască - şansele ce i se oferă pe această cale fiindu-i prezentate într-o exagerată bogăţie de culori, în timp ce gustul de cocleală ce îi rămîne în gură după o asemenea pocăinţă e bagatelizat, fiind socotit a fi o pretinsă halucinaţie. Şi dacă, eventual, s-ar nimeri să apară vreo ciudăţenie de om care să facă asta, într adevăr, cu inima curată, şi ar confirma, de pildă, acest lucru prin refuzul aprioric al recompensei ce i se cuvine, ar fi suspectat, cu cea mai mare probabilitate, de însuşi regimul politic.

Se mai poate spune la modul deschis că, într-un fel, toţi sîntem mituiţi: dacă accepţi într-o întreprindere cutare sau cutare funcţie (bineînţeles nu ca instrument în serviciul celorlalţi, ci în serviciul conducerii întreprinderii), eşti răsplătit cu cutare şi cutare avantaje. Dacă intri în Uniunea tineretului, îţi cîştigi dreptul şi mijloacele la cutare şi cutare formă de distracţie şi agrement. Dacă participi în calitate de creator la cutare şi cutare *acţiune* oficială, vei primi în dar posibilităţi de creaţie autentică. De gîndit, gîndeşte ce vrei; dacă aparent eşti de acord, nu pui beţe în roate şi înăbuşi în tine interesul pentru propriul tău adevăr şi propria-ţi conştiinţă toate uşile îţi sînt larg deschise.

Dacă principiul fundamental al afirmării sociale este *principiul adaptării aparente*, atunci ce fel de însuşiri

omeneşti pot fi mobilizate şi cam ce fel de oameni pot ajunge în prim plan?

Undeva, între apărarea împotriva lumii dirijate de frică şi cucerirea agresivă a lumii condusă de dorinţa profitului personal, se întinde o zonă ce n-ar trebui şi n-ar fi drept să fie trecută cu vederea, fiindcă şi ea cooperează, într-o însemnată măsură, la făurirea climatului moral al „societăţii unitare". Această zonă este nepăsarea şi tot ce e legat de ea.

După recentele zguduiri istorice şi după ce au desluşit ce fel de regim s-a „stabilizat" în ţară, oamenii parcă şi-au pierdut încrederea în viitor, în posibilitatea îndreptării treburilor publice, în rostul luptei pentru dreptate şi adevăr. Se resemnează, renunţă la tot ceea ce depăşeşte cadrul grijilor curente de zi cu zi, legate de asigurarea existenţei personale; caută cele mai variate procedee de evadare; cad pradă apatiei, dezinteresului faţă de valorile extrapersonale, dezinteresului faţă de semenii săi, pasivităţii spirituale şi deprimării. Iar cel ce mai încearcă să se împotrivească, refuzînd, de pildă, principiul prefăcătoriei ca soluţie de existenţă, fiindcă se îndoieşte de valoarea autorealizării plătite cu preţul autoînstrăinării, apare în ochii tot mai nepăsătorilor cetăţeni din jurul lui ca un om ciudat, nebun, ca un Don Quijote - şi, pînă la urmă e, în mod necesar, tratat cu o anumită doză de indignare şi nemulţumire, ca orice om ce se comportă altfel decît ceilalţi şi de la care pîndeşte primejdia că, prin comportarea sa, prezintă o oglindă critică a celor din preajma lui. Sau - altă posibilitate - o comunitate aparent nepăsătoare îl exclude pe un asemenea individ din rîndurile ei, ori se fereşte de el, în funcţie de cum i se cere, dar, în taină sau în intimitatea ei, îl simpatizează, sperînd că simpatia ascunsă faţă de cineva care se comportă aşa cum ar trebui să se comporte ea, dar nu poate, dă satisfacţie propriei sale conştiinţe.

Această nepăsare e însă - în mod paradoxal - un factor social foarte activ: căci, oare, majoritatea celor ce se prezintă în fața urnelor, se duc la ședințe, se înscriu în organizații oficiale, nu fac asta mai curînd din indiferență decît de frică? Și nu e oare sistemul de funcționare, aparent atît de perfect, al sprijinirii regimului doar o chestiune de rutină, de obișnuință, de automatism și de comoditate, în spatele cărora nu se ascunde *de facto* nimic altceva decît totala resemnare? Faptul de a participa la toate aceste ritualuri politice, în care nimeni nu crede, n-are, ce-i drept, nici un rost - cel mult le asigură participanților liniștea - dar ce rost ar avea să nu participe? În felul ăsta n-ar obține nimic, în schimb ar fi păgubiți de liniștea atît de mult dorită.

Cei mai mulți dintre oameni trăiesc, nu cu dragă inimă, într-un permanent conflict cu puterea socială și asta, cu atît mai mult cu cît știu că un asemenea conflict nu se poate încheia altfel decît cu înfrîngerea individului izolat. Și-atunci de ce să nu facă omul ceea ce i se cere? Povestea asta nu-l costă nimic - și, cu timpul, încetează chiar să mai reflecteze asupra ei, socotind că nici nu merită să-și mai frămînte creierul cu așa ceva.

Lipsa de speranță duce la apatie, apatia la adaptare, adaptarea la actul rutinier (servind apoi ca document al activității politice de masă). Toate acestea la un loc alcătuiesc imaginea de epocă despre așa-numitul comportament normal - imagine, în esența ei, profund pesimistă.

Cu cît mai profundă este această renunțare a omului la posibilitatea publică de îndreptare a lucrurilor și, în general, la toate acele valori și țeluri *extrapersonale*, deci la posibilitatea de a acționa în direcția „în afară", cu atît mai mult se îndreaptă energia lui într-acolo unde i se pun relativ cele mai mici obstacole: cu alte cuvinte în direcția „înăuntru". Oamenii se gîndesc mult mai mult la ei, la căminul lor, la familia lor, la casa lor, acolo își găsesc liniștea, acolo pot da uitării toate

nerozilile lumii, acolo își pot valorifica liber spiritul lor creativ. Adună acasă lucruri frumoase, își amenajează mai bine locuința, își fac viața mai plăcută, își construiesc cabane, îngrijesc de mașinile lor, dau mai multă atenție mîncării, vestimentației, confortului casnic, pe scurt, se orientează în primul rînd spre parametrii materiali ai existenței lor private.

Această orientare socială are, bineînțeles, consecințele sale economice favorabile: sub presiunea ei se dezvoltă neglijata sferă a producției bunurilor de consum și a serviciilor; influențează creșterea generală a standardului de viață al populației; reprezintă, din punctul de vedere al economiei naționale, o importantă sursă de energie dinamică, în stare să împlinească, măcar parțial, în domeniul dezvoltării avuției materiale a societății, acele sarcini pe care o economie de stat rigidă, birocratizată și puțin productivă, cu greu ar putea să le stăpînească (e suficient, în această privință, să comparăm amploarea și calitatea construcției de locuințe particulare cu cea a sectorului de stat).

Puterea socială salută și sprijină această revărsare de energie în sfera „particulară". Se pune însă întrebarea de ce?

Pentru consecințele pe care le are ca stimulent al dezvoltării economice? Desigur și pentru asta. Da, întregul spirit al actualei propagande și practici politice, promovînd - cu discreție, dar în mod sistematic - această orientare spre „înăuntru" la rangul de noțiunea cea mai legitimă a conținutului realizării omului în lume, trădează cu o prea vădită claritate motivul pentru care puterea socială salută cu atîta entuziasm această revărsare de energie: în primul rînd pentru ceea ce reprezintă ea - la origine - din punct de vedere psihologic; cu alte cuvinte, ca pe o evadare din sfera „publică". Presimțind corect că forțele astfel evacuate și valorificate în direcția „afară" ar trebui, în mod necesar, mai devreme sau mai tîrziu, să se întoarcă împotriva ei (respectiv împotriva formei sale care nu intenționează să cedeze),

puterea socială *nu ezită să prezinte viața omului drept ceea ce, de facto, e doar un înlocuitor jalnic și deplorabil al vieții.* În felul acesta, atenția societății - în interesul stăpînirii ei „abile" - e îndepărtată în mod conștient de ea însăși, cu alte cuvinte de interesul pentru treburile sociale: priponirea întregii atenții a omului de țărușul intereselor sale pur consumatoare, are drept scop deposedarea sa de capacitatea perceperii accentuatei măsuri a siluirii sale spirituale, politice și morale; reducerea sa la funcția de purtător unidimensional al idealurilor societății de consum timpurii, are drept scop transformarea lui într-un material docil al manipulării totale; primejdia că ar putea tinji după unele dintre nenumăratele și imprevizibilele posibilități pe care le are ca om, urmează a fi înăbușite în fașă prin claustrarea sa în orizontul deplorabil al posibilităților pe care le are în calitate de consumator în condițiile limitate ale pieții cu dirijare centralizată.

Toate acestea demonstrează cu prisosință faptul că puterea socială se comportă în această direcție la modul adecvat unor creaturi al căror unic țel nu este altul decît autoconservarea. În strădania lor de a merge pe calea minimei rezistențe ele nu se uită cu ce preț e plătită această strădanie: *cu agresiunea crudă împotriva integrității umane, cu ciuntirea brutală a omului ca om.*

În același timp, puterea socială se legitimează, cu o perseverență de-a dreptul obsedantă, cu ideologia sa revoluționară - avînd în centrul ei idealul eliberării multilaterale a omului! Unde a rămas însă, omul ce-și dezvoltă armonios, autentic și complex propria sa personalitate? Omul eliberat din captivitatea aparatelor înstrăinării sociale, a mistificatei ierarhii a valorilor vieții, a libertăților formalizante, a dictaturii averii și a puterii fetișizante a banului? Omul ce se bucură din plin de justiția socială și judecătorească, omul contribuind în mod creator la întărirea puterii economice și politice, omul înălțat în demnitatea sa umană și redat propriei sale personalități? În locul deciziei comune în treburile economice

şi a liberei dezvoltări spirituale, i se oferă, pînă la urmă, posibilitatea de a decide singur asupra tipului de frigider sau al maşinii de spălat pe care intenţionează să şi le cumpere.

Cu alte cuvinte: în prim plan falnica faţadă a marilor idealuri umaniste - şi, în spatele ei, modesta căsuţă familială a micului burghez socialist ! Într-o parte lozincile bombastice despre dezvoltarea fără precedent a tuturor libertăţilor si a abundenţei structurale a vieţii, fireşte, tot fără precedent - de cealaltă parte cenuşiul şi pustietatea vieţii redusă la *agonisire*!

Undeva, în vîrful ierarhiei presiunilor manipulatoare, ce fac din om un component nătîng şi obedient al turmei de consum, se află - aşa cum am mai arătat - o forţă ascunsă şi atotputernică: Direcţia securităţii statului. Nu e, probabil, întîmplător faptul că tocmai cu ea poate fi ilustrată la modul cel mai expresiv prăpastia existentă între faţada ideologică şi realitatea cotidiană; oricine a avut trista ocazie de a cunoaşte pe propria-i piele „penelul de lucru" al acestei instituţii, nu poate să nu-şi dea seama de ridicolul semnificaţiei acestei instituţii, aşa cum ne-o explică, simulat, oficialitatea: putem să credem că acele mîzgăleli slinoase ale miilor de denunţători mărunţi, de turnători profesionişti, de mici burghezi complexaţi, vicleni, invidioşi şi răuvoitori, acel ghemotoc, urît mirositor, de trădări, alibiuri, înşelătorii, clevetiri şi intrigi reprezintă scriitura unui muncitor ce păzeşte puterea poporului şi cuceririle ei revoluţionare, ferind-o de uneltirile duşmanilor acestora? În definitiv, cel mai mare duşman al adevăratei puteri populare - muncitoreşti - fireşte, dacă lucrurile n-ar fi răsturnate cu dosul în sus, ar trebui să fie tocmai acel mic burghez socialist căruia nu-i e scîrbă de nimic şi e în stare de orice, lecuindu-şi schiopătînda conştiinţă de sine (umană), prin denunţarea concetăţenilor săi, acel trepăduş ce poate fi dibuit, cu uşurinţă, în spatele practicii de zi cu zi a poliţiei secrete, ca adevărat mînuitor spiritual al „penelului său de lucru"! Cred că această contradicţie,

grotescă, dintre teorie și practică, cu greu ar putea fi explicată altfel decît ca o consecință firească a adevăratei meniri a poliției secrete de azi, care nu e aceea de a apăra dezvoltarea liberă a omului împotriva siluitorilor ei ci, dimpotrivă, de a-i feri pe acești siluitori, de amenințarea care, pentru ei, ar reprezenta-o orice încercare a omului de a se dezvolta cu adevărat în libertate.

Contradicția dintre doctrina revoluționară cu privire la omul nou și la noua morală, și concepția cu picioarele pe pămînt, lipsită de fantezie, a vieții ca fericire consumatoare, trezește întrebarea: în definitiv, de ce se ține puterea socială cu atîta încrîncenare de ideologia sa? Răspunsul e cît se poate de limpede: pentru că ideologia - ca sistem de comunicare ritual - convenționalizat - îi asigură aparența legitimității, a continuității și a consistenței, și-i servește ca mască prestigioasă pentru practicile sale pragmatice.

Totodată adevăratele interese, concrete, ale acestor practici, se infiltrează, bineînțeles, la tot pasul și în mod obligatoriu, în ideologia oficială: din măruntaiele nesfîrșitului morman de fraze ideologice, cu care puterea socială încearcă, neîncetat, influențarea omului, și pe care acesta, de cele mai multe ori, aproape că nu le recepteează din pricina absenței totale a valorii lor de comunicare ajunge în cele din urmă la el ca ecoul unicului glas cu adevărat concret și plin de semnificație, ce sună ca un sfat realist: în politică, pe cît poți, nu te băga - las-o pe seama noastră, tu fă doar ceea ce-ți spunem noi, lasă-te păgubaș de orice filosofie inutilă, nu-ți vîrî nasul acolo unde nu-ți fierbe oala, ține-ți gura, vezi-ți de treaba ta, îngrijește-te de tine și vei fi fericit...

Omul se ține de acest sfat: nevoia de a se îngriji de propria-i existență e, la urma urmei, singurul lucru asupra căruia se poate înțelege, fără prea mari dificultăți, cu guvernul său. Și-atunci, de ce să nu profite de el? Mai ales atunci cînd, oricum, nu se poate face altceva?

La ce duce, prin consecințele ei, această situație, ale cărei trăsături fundamentale am încercat să le surprind aici? Cu alte cuvinte: ce face cu oamenii - și din oameni - un regim întemeiat pe teamă și apatie, un regim care-l gonește pe om în bîrlogul simplei existențe materiale, oferindu-i ca principiu de căpetenie a comunicării sale cu societatea ipocrizia? În ce stare e adusă societatea de o politică al cărei unic țel e ordinea aparentă și obediența generală fără să-i pese, cîtuși de puțin, de mijloacele și de prețul cu care e plătit acest lucru.

Probabil, nu e nevoie de prea multă imaginație ca omul să-și dea seama că o asemenea situație nu poate conduce la nimic altceva decît la coroziunea treptată a tuturor normelor morale, la surparea tuturor regulilor bunei-cuviințe și la subminarea pe scară largă a încrederii în semnificația unor valori morale, cum sînt adevărul, principialitatea, sinceritatea, demnitatea și onoarea - spre nimic altceva decît spre degradarea existenței umane la nivelul vegetării biologice, cu alte cuvinte spre acele „adîncuri" ale demoralizării ce rezultă din pierderea speranței și din criza sentimentelor privind rostul și semnificația vieții. Spre nimic altceva decît spre o nouă evocare a acelui tragic aspect al poziției generale a omului în civilizația tehnică modernă, legată de pierderea noțiunii orizontului absolut și pe care aș denumi-o *criza identității umane* : poate, oare, să frîneze demolarea identificării cu sine a omului, un sistem care-i cere acestuia, cu o insistență atît de dură, să fie altul decît e?

A fost obținută ordinea, cu prețul mortificării spiritului, al insensibilizării inimii, al pustiirii vieții.

A fost obținută consolidarea aparentă. Cu prețul *crizei spirituale și morale a societății.*

Partea cea mai gravă însă e că această criză se adîncește: e suficient să ne ridicăm un pic doar peste perspectiva limitată a cotidianului, ca să ne dăm seama, cu groază, cît de repede părăsim cu toții pozițiile de pe care ieri încă refuzam să ne

retragem: un lucru socotit ieri de conştiinţa socială a fi o necuviinţă, astăzi e scuzat în mod curent, ca mîine să fie acceptat ca un lucru firesc, iar poimîine chiar ca o pildă a bunei-cuviinţe. Ceva despre care ieri încă declaram că nu va intra niciodată în obişnuinţa noastră, ori, pur şi simplu, îl consideram imposibil, azi îl acceptăm, fără surprindere, ca pe o realitate. Şi, dimpotrivă, ceva ce nu demult ni se păruse o realitate firească, azi îl înţelegem ca pe un lucru excepţional şi, curînd - cine ştie - s-ar putea să-l considerăm un ideal inaccesibil

Metamorfozarea criteriilor „firescului" şi „normalului", şi mutaţiile în simţirea morală, survenite în societatea noastră în decursul ultimilor ani, sînt mai mari decît s-ar părea la prima vedere. Mînă în mînă cu creşterea abrutizării se abrutizează, în mod firesc, şi capacitatea de a sesiza această abrutizare.

Boala pare a trece din frunze şi roade în trunchiuri şi rădăcini. Cele mai îndreptăţite motive de temeri rezidă deci în perspectivele pe care le oferă actuala stare de lucruri

O societate se dezvoltă lăuntric: se îmbogăţeşte şi se cultivă, înainte de toate, prin aceea că devine conştientă de sine tot mai profund, mai cuprinzător şi mai diferenţiat.

Instrumentul de bază al făuririi acestei *conştiinţe de sine a societăţii* este *cultura ei*. Cultura ca domeniu concret al activităţii umane, influenţînd - chiar dacă adesecori foarte mijlocit - starea generală a spiritului şi lăsîndu-se ea însăşi la rîndul ei influenţată neîncetat de această stare.

Acolo unde, prin totala stăpînire a societăţii, e total înăbuşită dezvoltarea ei lăuntrica, diferenţiată, apare ca o legitate primordială înăbuşirea culturii: şi nu numai la „modul mecanic", ca un lucru care, prin întreaga sa esenţă ontologică, constituie o antiteză a „spiritului" oricărei manipulări sociale, ci, întrucîtva, „la modul programatic": de teama justificată că tocmai prin cultură - ca instrument al făuririi conştiinţei de sine - societatea îşi dă seama, în primul rînd, şi de măsura

siluirii sale. Prin cultură societatea își aprofundează libertatea și descoperă adevărul - și atunci ce interes poate avea față de cultură o putere socială a cărei esență e tocmai înăbușirea acestor valori? O asemenea putere recunoaște, totuși, un singur „adevăr": acela care-i trebuie la momentul respectiv. Și o singură „libertate": aceea de a exprima acest „adevăr".

Lumea unui astfel de „adevăr" care nu se hrănește din climatul dialectic al cunoașterii reale, ci numai din climatul intereselor stricte ale puterii, e o lume a sterilității gîndirii, a dogmelor rigide, a doctrinei aspre și statice și a pragmatismului bunului plac, ca o consecință firească a acestuia.

E o lume a interdicțiilor, a îngrădirilor, a suprimărilor, a decretelor și dispozițiilor arbitrare. O lume în care prin politică culturală se înțelege, în primul rînd, activitatea poliției culturale.

S-au spus și s-au scris, pînă acum, multe despre ciudatul grad de devastare a culturii noastre contemporane; despre sutele de scriitori și cărți interzise și despre zecile de publicații suprimate; despre pustiirea tuturor posibilităților editoriale și repertoriale, și despre tăierea tuturor căilor de comunicare cu starea de spirit generală; despre stîrpirea sălilor de expoziții, despre bizara paletă a persecuțiilor și discriminărilor practicate în această sferă; despre spulberarea tuturor organizațiilor artistice și a multor institute științifice; despre înlocuirea lor cu un fel de atrape administrate de un pîlc de sectariști agresivi, carieriști notorii, lași incorigibili și ambițioși incapabili, care, în vacuumul general, au profitat de marea lor ocazie de a pune mîna pe putere în domeniile respective. Nu voi înfățișa din nou toate aceste fapte, voi încerca, mai curînd, să reflectez asupra cîtorva aspecte ale acestei stări, legate de tema prezentei scrisori.

În primul rînd: oricît de gravă ar fi situația de azi, nu înseamnă totuși că n-ar exista în țara noastră nici un fenomen cultural. Teatrele joacă, televiziunea emite zilnic, și apar și

cărţi. Ansamblul acestei culturi legale şi publice are însă o caracteristică fundamentală: *superficializarea* ei generală provocată de larga înstrăinare a esenţei sale celei mai autentice, sub forma totalei *sale castrări, tocmai ca instrument al autoconştientizării umane şi, implicit, al celei sociale*. Iar în măsura în care mai apare şi azi o valoare suverană incontestabilă, ca de pildă - pentru a rămîne în sfera artei - o excelentă performanţă actoricească, aceasta apare mai curînd ca un lucru tolerat datorită numai subtilităţii şi sublimităţii sale, şi, deci, din punctul de vedere al inofensivităţii relative a forţei sale de acţiune în domeniul *autoconştientizării sociale*. Dar şi aici - de îndată ce această forţă de acţiune se face simţită mai expresiv - puterea socială începe să se împotrivească instinctiv (sînt cunoscute cazurile în care un actor bun a fost interzis, în esenţă, numai pentru faptul de a fi fost prea bun).

Dar nu despre acest lucru e vorba în această ordine de idei. Pe mine mă interesează felul în care se manifestă această superficializare în domeniile ce dispun de mijloace pentru o mult mai directă denumire a experienţei omeneşti, îndeplinind, deci, o funcţie mult mai evidentă în sfera autoconştientizării sociale.

Dau un exemplu: să zicem că se publică - şi, din cînd în cînd, se şi întîmplă acest lucru - o operă literară, eventual o piesă de teatru, căreia nu i se poate contesta iscusinţa, fantezia, sugestivitatea, inventivitatea, spiritualitatea. Indiferent cum ar fi o asemenea operă, de un lucru putem fi siguri întotdeauna în privinţa ei şi, anume: că ea nu depăşeşte nici măcar cu un centimetru - fie datorită cenzurii sau autocenzurii, fie tipului de autor, autoamăgirii, resemnării sau calculabilităţii acestuia - cadrul fetişului convenţional, banal şi, deci, în esenţă, a mincinoasei conştiinţe sociale, ce emite şi receptează drept experienţă autentică a lumii doar aparenţa unei asemenea experienţe, alcătuită din îngrămădirea unor detalii de suprafaţă, şlefuite, tocite şi uzate, respectiv dintr-un

soi de umbre moarte ale unei experiențe de multă vreme acceptată și domesticită *de* și *în* conștiința socială. Cu toate acestea sau, mai precis: tocmai de aceea o asemenea operă are întotdeauna darul să amuze, să captiveze, să înduioșeze și, în multe privințe, să intereseze o serie întreagă de oameni - fără ca această operă să lumineze măcar cu o străfulgerare adevărata cunoaștere, în sensul dezvăluirii necunoscutului, a spusului nespusului sau a unei noi, originale, impresionante și eficiente evidențe a unui lucru pînă acum neexprimat, ci doar presimțit. Pe scurt spus: imitînd lumea reală, o asemenea operă nu face, în esență, nimic altceva decît să falsifice lumea reală. În ceea ce privește înfățișarea concretă a acestei superficializări, nu e deloc întîmplător faptul că, de cele mai multe ori, ea este extrasă din butoiașul aflat la noi, în chip tradițional - datorită verificatei inofensivități a conținutului său - în partea însorită a favorurilor puterii sociale, fie ea burgheză sau proletară: mă refer aici la *estetica banalității* încetățenite în dimensiunile „blajinei" morale mic-burgheze; la filosofia sentimentală a omeniei bunei vecinătăți; la jovialitatea de bucătărie; la provinciala concepție despre lume întemeiată pe credința în bunătatea și blîndețea ei în ansamblu; mă refer la acea estetică a cărei coloană vertebrală o constituie cultul chibzuitei mediocrități, instalat pe soclul mucegăitei automulțumiri naționale, condus de principiul fărîmițării, pulverizării și mușamalizării, principiu ce culminează, în cele din urmă, cu optimismul înșelător al celei mai decăzute interpretări a sloganului „adevărul învinge!"

Opere literaturizînd ideologia politică a puterii există azi, cum desigur știți, nespus de puține, iar din punct de vedere profesional ele sînt, în mod evident, sub orice nivel. Lucrurile nu stau așa doar pentru simplul motiv că n-ar fi cine să le creeze, ci, de bună seamă, și pentru faptul că, în esență - chiar dacă asta ar putea să pară paradoxal - ele nu sînt dorite în mod deosebit: din punctul de vedere al actualei și realei

concepţii de viaţă - adică de consum - dacă aceste opere ar exista, dacă ar fi scrise cu profesionalitate şi urmărite de cineva, ele ar îndrepta prea mult atenţia în direcţia „afară", ar zgîndări prea mult vechile răni, ar provoca prea mult, prin caracterul lor politic general şi radical, o reacţie politică generală şi radicală şi, prin asta, ar tulbura prea mult apele care trebuie să rămînă cît mai stătătoare şi mai liniştite. Adevăratelor interese ale puterii sociale de azi le convine disproporţionat mai mult ceea ce am denumit mai sus estetica banalităţii. Cu adevărul acest lucru eşuează mult mai discret, mai convenabil, mai credibil şi mai autentic, iar conştiinţa convenţională îl acceptă mult mai uşor, şi în felul ăsta el îşi poate îndeplini mult mai bine misiunea pe care concepţia vieţii de consum o atribuie culturii: aceea de a nu tulbura spiritele cu adevărul, ci de a le linişti cu minciuna.

Creaţia de acest gen, a fost, fireşte, întotdeauna majoritară. Pînă acum la noi au existat, cel puţin, nişte fisuri prin care a pătruns în public şi o creaţie despre care se poate spune că, într-un fel sau altul, mijloceşte o mai autentică autocunoaştere umană. Ce-i drept, această creaţie n-a avut şi nu are niciodată o viaţă uşoară - i se împotriveşte nu numai puterea socială, ci şi comoditatea şi inerţia conştiinţei convenţionale - pînă acum însă ea s-a strecurat de fiecare dată printr-un procedeu misterios, întortochiat şi rareori operativ, dar, în final, tot apuca de fiecare dată să ajungă din urmă omul şi societatea, îndeplinindu-şi astfel rolul de autoconştientizare socială a culturii.

De altfel, nu e vorba de nimic în plus. Şi, totuşi, acest lucru mi se pare a fi cel mai important. Căci tocmai acest lucru a reuşit actuala guvernare (şi se poate demonstra că asta s-a întîmplat pentru prima oară de la renaşterea noastră naţională) aproape cu desăvîrşire; atît de precis e astăzi sistemul guvernării birocratice, atît de perfectă este întocmită evidenţa tuturor fisurilor prin care ar putea să pătrundă în lume o operă mai accesibilă, atît de mare e teama de

guvernanți și teama de artă a acelui pîlc de oameni care au îngrămădit în buzunarele lor cheile de la toate ușile!...

Veți înțelege, desigur, că în această clipă nu mai vorbesc despre acele *indexuri*, cu sumedenia lor de pagini referitoare la creatorii total sau parțial interziși, ci despre un index mult mai grav: despre „indexul in bianco“ în care e trecut, *a priori*, tot ce ar putea să scapere o idee mai personală, o cunoaștere mai pătrunzătoare, un grad mai înalt de sinceritate, o idee mai originală, o formă mai sugestivă - mă refer la preliminarul mandat de arestare împotriva a tot ce înseamnă libertate lăuntrică, și, deci - în sensul cel mai profund al cuvîntului libertatea culturii. Mă refer la *mandatul de arestare împotriva culturii*, emis de guvernul Domniei voastre.

Iar povestea asta evocă din nou întrebarea pe care, de fapt, o pun aici de la bun început: ce înseamnă în realitate toate astea? Spre ce duc toate astea? Și, ca să zic așa, ce fac toate astea din societatea noastră?

Voi recurge iar la un exemplu: precum se știe, la noi a încetat de mult să mai apară cea mai mare parte dintre publicațiile culturale anterioare; dacă s-a întîmplat ca vreuna să reziste, e atît de manipulată, cu indicații atît de „prețioase“, încît nu are nici un rost a mai fi luată în considerație.

Ce s-a întîmplat prin asta?

La prima vedere, mai nimic: societatea continuă să funcționeze și fără aceste publicații literare, teatrale, filozofice, istorice și altele asemănătoare, al căror număr, ce-i drept, nici în perioada existenței lor n-a corespuns necesităților latente ale societății, dar care, totuși, au existat și au jucat un anume rol în societatea noastră. Așadar, cîtor oameni le mai lipsesc, de fapt, în ziua de azi, aceste publicații? Cîtorva zeci de mii de abonați, cu alte cuvinte, unei părți infime a societății.

Cu toate acestea, e vorba aici de o pierdere infinit mai mare și mai importantă, decît ar putea să pară din acest punct de vedere cantitativ. Adevărata amploare a acestei pierderi e,

bineînțeles, din nou ascunsă și cu greu ar putea fi surprinsă în temeiul unor date exacte.

Lichidarea forțată a unei astfel de publicații - să zicem de pildă a unei reviste teoretice axate pe problemele teatrului nu e doar o păgubire *concretă* a cititorilor ei *concreți*, sau doar o intervenție dură împotriva culturii teatrale. E, în același timp - și înainte de toate - lichidarea unui organ de autoconștientizare a societății și ca atare, e, în mod necesar, și un fel de intervenție, greu de descris cu exactitate, în întortocheata rețea a circuitului de înlocuire și transformare a substanțelor nutritive ce mențin în viață acel organism stratificat, care e societatea modernă; o lovitură dată dinamicii firești a proceselor ce se desfașoară în acest organism; o încălcare a echilibratei armonii a diverselor sale funcții, corespunzătoare gradului atins de structuralitatea sa lăuntrică. Și astfel, așa cum o lipsă de lungă durată a unei vitamine reprezentînd din punctul de vedere al cantității în ansamblul alimentației omenești un component neglijabil poate, în cele din urmă, să provoace îmbolnăvirea omului, tot așa și pierderea unei singure publicații poate pricinui, într-o perspectivă mai îndelungată, întregului organism social o pagubă disproporționat mai mare decît s-ar părea inițial. Și ce se întîmplă atunci cînd nu e vorba doar de o singură publicație, ci, în esență, de toate?

Se poate, deci, ușor demonstra că - în lumea stratificată a societății culturale - adevărata semnificație a cunoașterii, a gîndirii și a creației nu e niciodată consumată pînă la epuizare de semnificația pe care aceste valori o au pentru un cerc fizic de persoane, care, într-un prim plan - inițial „fizic“ - au de-a face cu ele activ, sau pasiv. Acest număr de persoane e mai întotdeauna restrîns - desigur în știință mai mult decît în artă și, totuși, cunoașterea la care mă refer poate să afecteze în cele din urmă - chiar dacă printr-o mijlocire repetată - întreaga societate, cam așa cum ne afectează pe fiecare dintre

noi, de-a dreptul „fizic", politica mizînd pe amenințarea atomică, fără ca majoritatea dintre noi să fi simțit speculațiile teoretico-fizicale care au dus la alcătuirea bombei atomice. Că așa stau lucrurile și în privința cunoașterii umanistice, ne-o dovedește însăși istoria cu numeroasele sale exemple ale avîntului cultural, politic și moral fără precedent al întregii societăți al cărui miez originar, cristalizator sau catalizator, a fost actul autoconștientizării sociale, nu numai înfăptuit, ci și simțit direct, nemijlocit („fizic"), de un cerc de persoane foarte restrîns și exclusivist. Actul acesta a putut să rămînă și mai tîrziu în afara perceperii directe a societății în ansamblul ei și, totuși, el a constituit o premisă a cărei absență era de neconceput pentru avîntul ei! Niciodată nu știm cînd anume un foculeț discret al cunoașterii, aprins în cercul cîtorva celule specializate oarecum în autoconștientizarea organismului, luminează, pe neașteptate, drumul întregii societăți, fără ca ea să afle vreodată cum de s-a văzut înaintînd pe acest drum. Dar asta nu e nici pe departe totul: pînă și acele nenumărate scăpărări ale cunoașterii, care niciodată nu vor lumina calea societății în ansamblul ei, au o profundă semnificație socială, chiar dacă semnificația lor n-a constat în nimic altceva decît, pur și simplu, în faptul *că au existat*; că au fost *în stare* să lumineze; că și ele sînt, în consecință - chiar și prin nuda lor enumerare - realizarea unui anumit cerc de potențialități sociale, fie în sensul unor forțe creative, sau, pur și simplu, a unor libertăți, că și ele sînt coautorii și garanții unui *climat prielnic culturii*, climat indispensabil pînă și apariției unor scăpări mai importante. Spațiul autoconștientizării spirituale e, prin urmare, *indivizibil*, retezarea unui singur fir tulbură în mod necesar coeziunea întregii rețele - și faptul în sine demonstrează cu prisosință acea deosebită conexiune a tuturor proceselor subtile ce se petrec în organismul societății asupra cărora m-am oprit, acea semnificație a autodepășirii

fiecăruia dintre ele și, în consecință, a autodepășirii spiritului distrugător al tulburării acestei semnificații.

Nu vreau să reduc întreaga problemă la acest unic aspect de permanentă și relativă trivialitate. Și totuși: nu confirmă oare însăși această influență profund dăunătoare asupra stării generale spirituale și morale a societății, pe care o are și, mai cu seamă, o va mai avea - chiar dacă prin efectul ei nemijlocit a cuprins fie și un număr relativ restrîns de capete - acel „mandat de arestare împotriva culturii"?

Dacă în rafturile librăriilor noastre n-a apărut în ultimii ani nici un roman ceh care să lărgească, în temeiul unor date verificabile, orizontul experienței lumii noastre, aparent acest lucru nu se va manifesta în nici un fel - cititorii nu vor ieși să demonstreze în stradă și, la urma urmei, de citit se mai găsește întotdeauna cîte ceva. Dar cine se va încumeta să aprecieze ce înseamnă, în realitate, acest fenomen pentru societatea cehă? Cine știe cum se va manifesta acest gol în climatul moral și spiritual al anilor ce vor veni? În ce măsură va slăbi el capacitatea noastră de „a ne ști"? Cît de adînc îi va marca o asemenea absență a autocunoașterii culturale pe acei ce azi sau mîine vor începe să se recunoască pe ei înșiși? Ce cantitate de mistificări, sedimentate treptat în conștiința culturală publică, va trebui nimicită și pînă unde va fi nevoie iar să ne întoarcem? Cine știe, cine, cînd, de unde și cum va mai fi în stare să găsească forța de a face să mai scapere scînteia care să aprindă un nou „foculeț" al adevărului - de vreme ce se risipește, cu atîta temeinicie, nu numai posibilitatea, ci și *sentimentul posibilității* unei asemenea scăpărări?

Cîteva romane de acest gen, care lipsesc în librării, există totuși: ele circulă în manuscris. În această privință, deci, situația nu e încă atît de disperată: din toate cele relatate aici reiese limpede că un astfel de roman, chiar dacă ani în șir n-a fost cunoscut decît de cel mult douăzeci de persoane, își are, totuși, importanța deosebită a existenței sale: însuși faptul că o asemenea carte circulă, că, în general, a putut fi scrisă, că trăiește, fie și într-o zonă restrînsă a conștiinței culturale,

înseamnă ceva. Cum se petrec însă lucrurile în acele sfere unde nu se poate munci decît în planul aşa numitelor structuri legale? Cum poate fi cunoscută amploarea reală a pagubelor pe care le-a pricinuit şi le va mai pricinui înăbuşirea interesantelor iniţiative în teatru şi cinematografie, aceste domenii de inedită şi specifică importanţă a incitării sociale? Şi ce poate să însemne, din punctul de vedere al perspectivei de lungă durată, vidul ce se naşte în sfera ştiinţelor umanistice, a teoriei şi a eseisticii de specialitate a ştiinţelor sociale? Cine se va încumeta să aprecieze consecinţele întreruperii arbitrare şi violente a diferitelor procese de autoconştientizare pe plan ontologic, etic şi istoric, - sfere depinzînd atît de mult de accesul la izvoare, de confruntările publice prealabile - şi, în general, consecinţele stăvilirii brutale a oricărei circulaţii mai fireşti şi mai rezonabile a informaţiilor, a ideilor, a cunoştinţelor şi valorilor, şi a oricărei cristalizări publice a atitudinilor?

Aşadar, în totalitatea ei, întrebarea sună aşa: *cît de gravă şi de profundă va fi impotenţa morală şi spirituală de mîine a naţiunii, spre care ne conduce castrarea de azi a culturii sale?*

Mi-e teamă că, la noi, dăunătoarele consecinţe sociale vor supravieţui mulţi ani intereselor politicii concrete care le-au generat. *Cu atît mai mare va fi însă vinovăţia istorică a acelora care au sacrificat viitorul naţiunii intereselor prezenţei lor stăpînitoare.*

Dacă legea fundamentală a cosmosului este sporirea entropiei*, legea fundamentală a vieţii este, dimpotrivă,

---

* Cu ajutorul noţiunii de entropie a fost formulată a doua lege a termodinamicii, exprimînd direcţia transformărilor energetice. Într-un sistem izolat, cu ajutorul transformărilor energetice se epuizează treptat capacitatea altor transformări, se acumulează o energie degradată, incapabilă de a se transforma în altă energie, pînă cînd entropia ajunge la maximum, la starea de echilibru termic. La jumătatea secolului XX teoria informaţiilor a generalizat acest termen pentru toate disciplinele şi-l concepe ca pe o măsură a (ne)definirii şi a (ne)organizării unui sistem. *(Scurt dicţionar filozofic).*

intensificarea structuralității și lupta împotriva entropiei: viața se opune oricărei uniformități și unități, perspectiva ei nefiind „nivelizarea", ci diversificarea, neliniștea transcendenței, aventura noului, rezistența împotriva *statu-quo*-ului; dimensiunea organică a dezvoltării ei este misterul în permanentă actualizare.

Dimpotrivă, în esența puterii sociale, ale cărei aspirații se limitează doar la apărarea propriei sale imuabilități pe calea impunerii prin violență a unității și consimțămîntului permanent, rezidă neîncrederea față de orice diversificare, unicitate ș. transcendență, aversiunea *organică* față de tot ce-i necunoscut, incomprehensibil și tainic, orientarea *organică* spre uniformitate, nivelizare și imobilitate; dragostea profundă față de *statu-quo*. Spiritul mecanic predomină în ea asupra spiritului vital. Ordinea spre care tinde nu constă în căutarea unor forme mereu superioare ale autoorganizării societății, echivalînd cu sporirea structuralității acesteia, ci, dimpotrivă, spre coborîrea către acea stare, „cea mai probabilă", pe care o reprezintă entropia supremă. *Mergînd în direcția entropiei*, o astfel de putere merge, de fapt, *împotriva drumului vieții*.

Precum bine știm, și în viața omului există o clipă cînd gradul structuralității sale începe să coboare subit, drumul lui îndreptîndu-se în direcția entropiei - cu alte cuvinte spre clipa în care se supune și el legii generale a cosmosului, această clipă, e clipa morții.

Undeva, în înseși temeliile puterii sociale care a pornit pe calea entropiei (și ale cărei dorințe supreme ar fi asemiurea omului cu un calculator în care să introducă orice program, cu certitudinea că-l va îndeplini exemplar), e prezent *principiul morții*. Iar miasma morții răzbate pînă și din acea imagine a „ordinii" pe care această putere o promovează și în a cărei perspectivă orice manifestare de viață adevărată - o acțiune originală, o expresie personală, o idee unică, o

inițiativă sau o dorință neprevăzută - constituie neapărat un semnal al „dezordinii“, al „haosului“, al „anarhiei“.

Întreaga politică practicată de o asemenea putere, ale cărei aspecte fundamentale am încercat să le înfățișez pe rînd, e confirmată aici și de *actualul nostru regim* - ideile de „liniște“, „ordine“, „consolidare“, „normalizare“, „calmarea pasiunilor“ etc., etc., care de la bun început au constituit axa programului său politic, au, în ultimă instanță, pentru el același conținut și efect ucigător, pe care-l au pentru toate regimurile „entropice“.

Da, avem o ordine: o ordine birocratică de o uniformitate cenușie, care ucide unicitatea; o mecanicitate mecanică, sugerînd irepetabilul; o imobilitate mucegăită, eliminînd transcendența. O ordine fără viață.

Da, în țara noastră e liniște: dar nu e oare această liniște o liniște a morgii sau a mormîntului?

Într-o societate care trăiește cu adevărat, cum e firesc, se *întîmplă* mereu ceva - îmbinarea armonioasă a faptelor și a evenimentelor prezente cu mișcările evidente și cele ascunse creează în permanență noi situații unice, chemînd la alte fapte și determinînd noi mișcări. Misterioasa polaritate vitală a constantului și variabilului, a legicului și întîmplătorului, a previzibilului și imprevizibilului acționează *în timp* și se dezvăluie prin *eveniment*. Cu cît mai structurată e viața socială, cu atît mai structurat e timpul social: se intensifică în el elementul unicității și al irepetabilului. Asta, bineînțeles, întărește posibilitatea de a reflecta asupra timpului în cronologia sa, de a-l privi ca pe un curent ireversibil al unor situații nesubstituibile și de a înțelege astfel mai bine, cu efect retroactiv, ce anume e legic în desfășurarea evenimentului social. Deci, cu cît mai bogată e viața societății cu atît mai bine își dă ea seama de dimensiunea timpului social, de *dimensiunea desfășurării istorice.*

Cu alte cuvinte, acolo unde există spaţiu pentru evenimentul social, acolo se deschide şi spaţiul pentru memoria socială. O societate care trăieşte are *istorie*.

Dar dacă în istorie elementul continuităţii şi al cauzalităţii e legat atît de organic de elementul irepetabilului şi al imprevizibilului, se naşte pe bună dreptate întrebarea *cum poate adevărata istorie* - acest nesecat izvor de „haos", sursă permanentă de nelinişte şi palmă neruşinată pe obrazul ordinii - să existe într-o lume guvernată de un regim „entropic"?

Răspunsul e limpede: într-un asemenea regim ea nu poate exista. Şi - cel puţin aparent - nu există; prin mistificarea vieţii ca viaţă, într-un asemenea regim timpul social e oprit în loc şi, de aceea, istoria dispare cu desăvîrşire din orizontul preocupărilor sale.

Şi la noi se pare că de la o anumită vreme n-am mai avea istorie: încet, dar sigur, pierdem noţiunea timpului - uităm ce şi cine a fost, ce-a fost înainte şi ce-a fost după, şi, în general, tot ce-a fost. Din desfăşurarea evenimentelor dispare unicitatea, deci şi continuitatea, totul se contopeşte într-o unică şi cenuşie imagine a mereu aceluiaşi circuit; şi spunem: „nu se întîmplă nimic". Ordinea ucigătoare a fost introdusă şi aici, desfăşurarea evenimentelor e perfect organizată, în consecinţă, perfect mortificată. Criza sentimentului cronologiei timpului la nivelul social duce în mod necesar la criza lui în viaţa intimă; pierzînd fondul istoriei societăţii şi prin asta şi istoria poziţiei individului în această istorie, viaţa intimă coboară la nivelul preistoric, în care timpul e rezumat şi ritmat doar de evenimente cum sînt naşterea, căsătoria sau moartea.

Criza noţiunii timpului social a azvîrlit, parcă, societatea undeva înapoi în vremurile preistorice, cînd omenirea, după îndelungatele milenii de conştiinţă a timpului social, n-a depăşit limitele stereotipului cosmico-meteorologic al repetabilităţii de la nesfîrşit la nesfîrşit al anotimpurilor şi al ritualurilor religioase legate de acestea.

Golul lăsat în urma ei de dimensiunea neliniştitoare a desfăşurării istorice, trebuie, de bună seamă, împlinit: astfel, dezordinea istoriei autentice e înlocuită cu ordinea *pseudoistoriei*, al cărei autor nu e însă viaţa societăţii, ci planificatorul oficial; în locul evenimentelor ni se oferă pseudoevenimente; trăim de la o aniversare la alta, de la o festivitate la alta, de la o paradă la alta, de la un congres unanim, la alegeri unanime şi de la alegeri unanime, la congrese unanime; de la ziua presei la ziua artileriei, şi viceversa. Nu-i de loc întîmplător faptul că acest gen de substituire a istoriei ne permite să obţinem - nu numai în trecut, ci şi în viitor! - o trecere în revistă totală a „evenimentului" social, prin simpla răsfoire a calendarului. Iar datorită notorietăţii invariabilului conţinut al repetatelor ritualuri, informaţia astfel dobîndită echivalează, în fapt, cu aceea pe care ne-ar oferi o trăirea autentică.

Deci, încă o dată: o ordine perfectă, obţinută însă cu preţul reîntoarcerii în preistorie. Şi, pe deasupra, cu o rezervă: în timp ce pentru străbunii noştri repetabilele ritualuri aveau, de fiecare dată, adînca lor semnificaţie existenţială, pentru noi ele nu mai reprezintă decît o rutină gratuită; stăpînirea se agaţă de ele pentru aparenţa mobilităţii istorice; cetăţeanul participă la ele spre a evita neplăcerile.

Singura posibilitate a regimului „entropic" de a intensifica în sfera sa de activitate entropia generală constă în consolidarea propriului său centralism, în întărirea monoliticităţii sale, în înfăşurarea societăţii într-o cămaşă de forţă tot mai universală şi mai impermeabilă, cu manipulare unidimensională. Numai că fiecare pas făcut în această direcţie înseamnă, totodată, în mod necesar, *sporirea propriei sale entropii*; în încercarea de a imobiliza lumea, el se autoimobilizează şi îşi paralizează capacitatea de a se confrunta cu orice element nou, şi de a se împotrivi orientării fireşti a vieţii. În felul acesta, regimul „entropic" e condamnat,

prin însăşi esenţa sa, să devină în ultimă instanţă *victima cea mai vulnerabilă a propriului său principiu ucigător*, datorită fatalei lipse a oricărei intenţii interioare care să-l silească să se confrunte cu el însuşi; dimpotrivă - în spiritul orientării ei ireprimabile împotriva entropiei - viaţa este capabilă să înfrunte violentarea ei cu atît mai multă inventivitate şi cu atît mai mult succes, cu cît mai repede se sleieşte şi se sclerozează puterea siluitoare.

Aşadar, mortificînd viaţa, puterea socială se mortifică pe ea însăşi, şi, prin asta, în cele din urmă, îşi pierde capacitatea de a mortifica viaţa.

Cu alte cuvinte: *viaţa poate fi multă vreme şi cu multă temeinicie siluită, aplatizată, mortificată, dar ea nu poate fi oprită pentru totdeauna* ; pe tăcute, pe ascuns şi pe îndelete, ea merge, totuşi, înainte; de o mie de ori înstrăinată ei înseşi, ea se întoarce în cele din urmă, într-un fel sau altul, la ea însăşi: oricît de siluită ar fi, ea supravieţuieşte întotdeauna puterii siluitoare. Şi altfel nici nu poate fi tocmai datorită profundului caracter de compromis al oricărei puteri „entropice", care oprimă şi poate oprima viaţa numai atunci cînd o viaţă există şi care, în ultimă instanţă, depinde şi ea de viaţă, fără însă ca existenţa ei materială să depindă de viaţă. Singura forţă în stare, într-adevăr, să distrugă viaţa pe planeta noastră este aceea care nu cunoaşte compromisul; adică vigoarea cosmică globală a celei de a doua legi a termodinamicii.

Dacă viaţa nu poate fi distrusă pentru totdeauna, e de la sine înţeles că nici istoria nu poate fi oprită cu desăvîrşire; sub acoperişul apăsător al imobilităţii şi al pseudoevenimentului, se strecoară firul tainicului ei izvor care, încet şi cu discreţie, macină acest acoperămînt. Povestea poate să dureze mult, dar într-o bună zi inevitabilul trebuie să se producă: acoperămîntul nu mai e în stare să reziste şi începe să plesnească.

Acesta e momentul cînd începe iar să se întîmple ceva vizibil; ceva ce n-a fost planificat în calendarul oficial al „desfășurării evenimentelor"; ceva ce ne determină pe neașteptate să nu mai avem sentimentul că e tot una ce se întîmplă și cînd anume se întîmplă. Ceva într-adevăr istoric, în sensul că *istoria* își revendică din nou dreptul la cuvînt.

Dar cum poate istoria - în condițiile noastre concrete - „să ceară cuvîntul?" Și ce înseamnă, de fapt, în mod concret, o asemenea perspectivă?

Nu sînt nici istoric, nici profet, dar cu un oarecare simț al observației - în ceea ce privește structura unor astfel de momente - ne dăm seama că omul nu poate, totuși, să evadeze...

Acolo unde există - măcar într-o anumită măsură - întrecerea deschisă pentru putere, ca unică și autentică garanție a controlului asupra puterii (în consecință și asupra oricărei libertăți a cuvîntului), puterea socială, fie că vrea, fie că nu vrea, e obligată să trăiască într-un permanent și deschis dialog cu viața societății; e datoare să soluționeze, necontenit, cele mai diferite probleme pe care viața i le pune în față. Acolo unde întrecerea deschisă pentru putere nu există (și unde, în mod legic, mai devreme sau mai tîrziu e suprimată și libertatea cuvîntului) - acesta fiind cazul fiecărui regim „entropic" - acolo puterea socială nu se adaptează condițiilor vieții, ci, dimpotrivă, se străduiește să adapteze viața cerințelor ei, ceea ce practic înseamnă că în loc să soluționeze, în mod deschis și fără întrerupere, adevăratele contradicții, revendicări și probleme ale vieții, pur și simplu le mușamalizează.

Aceste contradicții și revendicări există însă înghesuite sub un capac unde se înmulțesc, pentru ca la un moment dat, cînd capacul nu mai poate rezista presiunii lor, ele să

răbufnească la suprafață. Acesta e momentul cînd acoperămîntul (învelișul) imobilității plesnește și în arenă reintră *istoria*.

Ce se întîmplă după aceea?

Puterea socială mai dispune, ce-i drept, de suficientă forță pentru a face imposibil dialogul și a împiedica întrecerea deschisă pentru putere - și, totuși, ea nu mai are destulă forță spre a se împotrivi total acestei presiuni. Și astfel viața pătrunde măcar acolo unde poate răzbi: în culoarele ascunse ale puterii, unde impune un *dialog ascuns* și, în cele din urmă, o *întrecere ascunsă pentru putere*. Firește, puterea socială e nepregătită - orice dialog mai important cu viața e în afara orizontului competenței sale - și, astfel, cade pradă panicii: în cabinetele ei viața seamănă haosul sub forma conflictelor personale, a intrigilor și a învinuirilor reciproce; ba, mai mult, el pătrunde, dacă se poate spune așa, individual în fiecare dintre reprezentanții ei; masca mortuară a impersonalității, care le conferea activiștilor identificarea cu puterea monolită, cade pe neașteptate și din spatele ei ies la iveală oameni vii, de-a dreptul „umani", concurînd pentru putere și luptînd - unul împotriva celuilalt - pentru propria lor salvare. E cunoscutul moment al revoluțiilor de palat și al puciurilor, al neașteptatelor (și greu înțeleselor din afară) schimbări a persoanelor în funcții și a tezelor în discursuri; a momentului demascării comploturilor și al centrelor conspirative reale sau fictive; al divulgării crimelor adevărate sau născocite; al excluderilor din diferitele organe, al injuriilor și denigrărilor reciproce și, eventual, al arestărilor și proceselor. Și dacă pînă acum deținătorii puterii au folosit, fără excepție, același limbaj, aceleași fraze, vorbind despre aceleași țeluri și despre îndeplinirea lor exemplară, deodată blocul acesta monolit al puterii se destramă, se descompune în indivizi *diferențiabili* între ei, care, deși au păstrat limbajul comun anterior, îl practică acum în scopul învinuirilor reciproce, iar noi, surprinși, îi auzim pe mulți dintre ei (adică

pe cei care în întrecerea ascunsă pentru putere au pierdut), declarînd că nu i-a interesat cîtuşi de puţin proclamarea ţelurilor pe care, de fapt, nu le-au îndeplinit, în timp ce pe alţii (cei care au cîştigat) îi auzim spunînd că îi preocupă într-adevăr aceste ţeluri, ei fiind singurii capabili să le îndeplinească fără greş.

Cu cît mai raţional a fost alcătuit, deci, acel calendar oficial al pseudoevenimentelor, cu atît mai iraţional e înfăţişată de obicei forma intervenţiei spontane a adevăratei istorii; întreaga sa irepetabilitate, unicitate şi imprevizibilitate, întregul ei mister, tăgăduit de-a lungul anilor, se năruie într-o clipită: şi dacă ani în şir n-am putut fi surprinşi niciodată de nimic din măruntul cotidian, acum ne e dat să trăim o singură mare surpriză - dar care merită s-o trăim: întreaga „dezorganizare" a istoriei, oprimată ani de-a rîndul de o ordine artificială, ţîşnind acum, pe neaşteptate, ca din pămînt

Ca şi cînd n-am cunoaşte acest lucru. Ca şi cînd această poveste n-am fi avut prilejul s-o observăm de atîtea ori în partea noastră a lumii! O maşină lucrînd în aparenţă atîţia ani fără greş, fără oscilări, fără complicaţii se destramă peste noapte şi echipa care lăsa impresia că va continua să guverneze, în forma ei neschimbată pînă la sfîrşitul lumii, socotind că nu există forţă să se îndoiască de ea - în acest climat de participare unanimă la alegeri, şi unanimitate de voturi în alegeri - se descompune ca din senin. Iar noi, miraţi, constatăm cu uimire că, de fapt, totul a fost altfel decît ne-am închipuit.

Clipa în care un asemenea tornado se abate devastator peste lumea mucegăită a unei puteri cu structuri stabilizate, nu e, fireşte, nici pe departe, pentru noi, cei aflaţi în interiorul puterii, doar un subiect de distracţie. Deşi, indirect, ea ne priveşte, în cele din urmă, pe noi toţi: *căci nu e oare, acea presiune mută, de lungă durată, a vieţii acelor nevoi, interese, contradicţii şi tensiuni ale întregii societăţi, în permanenţă reprimate şi totuşi ireprimabile, care provoacă mereu, încă o*

dată şi încă o dată, acele devastatoare zguduiri ale puterii? Şi atunci, de ce să ne mire faptul că societatea se trezeşte de fiecare dată în asemenea clipe, că se cramponează de ele sau le percepe cu mai multă surescitare, lăsîndu-se influenţată de ele şi încercînd să profite de prezenţa lor?! Aceste zguduiri au darul, mai întotdeauna, să trezească nişte speranţe sau temeri; aproape întotdeauna ele deschid - în realitate sau aparent - un spaţiu larg pentru o nouă afirmare a diferitelor forţe şi intenţii ale vieţii, accelerînd, aproape întotdeauna, diferite mişcări în sînul societăţii.

Fireşte, toate astea cuprind în ele, aproape întotdeauna - tocmai datorită structurii profund anormale a unor asemenea procedee de confruntare cu viaţa, cum sînt aceste spontane zguduiri devastatoare ale puterii - şi o serie întreagă de riscuri mari şi imprevizibile.

Voi încerca să expun, mai pe larg, un asemenea tip de riscuri.

Dacă omul se supune zilnic, fără să crîcnească, unui superior incapabil, dacă zilnic, - abordînd o mină gravă - participă la nişte ritualuri pe care în realitate le detestă şi le ridiculizează, dacă fără să ezite completează tot solul de chestionare declarînd contrariul adevăratei sale opinii şi e dispus să renunţe public la el însuşi, dacă simulează, fără dificultate, preferinţa sau chiar dragostea pentru un lucru faţă de care, în realitate, nutreşte un sentiment de indiferenţă sau chiar de dezgust - asta nu înseamnă, nici pe departe, că în el ar fi secat definitiv unul din sentimentele fundamentale ale omului: adică, sentimentul umilinţei.

Dimpotrivă: chiar dacă nimeni nu pomeneşte acest lucru, oamenii simt, totuşi, foarte precis, cu ce e răscumpărată liniştea lor aparentă: *cu umilirea neîncetată a demnităţii lor umane*. Şi cu cît mai puţin se împotrivesc, nemijlocit, acestei umiliri - ajutaţi, fie de capacitatea proprie de a o expulza din conştiinţa lor, fie, pur şi simplu, de capacitatea de a-şi încleşta dinţii - cu atît mai adînc se înscrie ea în memoria lor afectivă.

Cel ce i în stare să se opună nemijlocit umilirii sale e în stare s-o și uite foarte curînd; dimpotrivă, cel ce-i în stare s-o îndure multă vreme, în tăcere, e în stare s-o și țină minte vreme îndelungată. Și astfel, în realitate, *nimic nu rămîne uitat:* toată frica îndurată, toată prefăcătoria impusă, toate acele penibile și nedemne bufonerii - eventual, dintre toate, cel mai mult sentimentul lașității demonstrate - toate astea se depun și se adună pe îndelete, undeva la fundul conștiinței sociale, lucrînd acolo încet și într-o tainică tăcere.

Firește, nu e o situație deloc sănătoasă: buboaiele nu sînt operate la timp, încet-încet purolază, puroiul nu poate ieși din corp, infecția se întinde cuprinzînd întregul organism; simțămîntul firesc al omului nu se poate obiectiviza multă vreme și îndelungata sa captivitate în simpla memorie afectivă se deformează, transformîndu-se treptat într-o convulsie nesănătoasă, în ceva otrăvitor - ca atunci cînd, printr-o ardere nedesăvîrșită, ia naștere oxidul de carbon.

Și-atunci de ce să ne mai mire faptul că în clipa în care învelișul plesnește și lava vieții țîșnește afară, apar în ea - pe lîngă strădaniile chibzuite de îndreptare a nedreptăților precedente, pe lîngă dorința de adevăr și de schimbare adecvate nevoilor vieții - și elemente de ură veninoasă, de furie răzbunătoare, însoțite parcă de o sete febrilă de satisfacție imediată pentru toate umilințele suferite? Caracterul pripit - adeseori necorespunzător situației - al acestei dorinți, rezultă, totoadată, - într-o măsură considerabilă - și din presimțirea neclară că, de fapt, această înflăcărare vine cu întîrziere, într-o perioadă în care ea nu mai are nici un rost, întrucît și-a pierdut actualitatea îndemnului și, odată cu el, și actualitatea riscului, într-un moment cînd, de fapt, ea nu mai e decît un înlocuitor al unui act care, în realitate, trebuia să se producă într-o cu totul altă perioadă

Și cum să ne mai mire faptul că reprezentanții puterii sociale, deprinși ani de-a rîndul cu consimțămîntul absolut, cu sprijinul unanim, fără rezerve, și cu unitatea absolută a

prefătoriei generale, sînt, în asemenea clipe de răbufnire a simţămintelor reprimate, atît de şocaţi, încît simt în asta o ameninţare fără precedent la adresa existenţei lor şi, în această ameninţare - în calitatea lor de unici garanţi ai existenţei pe pămînt - văd o primejdie atît de ameninţătoare la adresa întregii omeniri, încît nu ezită, întru propria lor salvare, să cheme în ajutor o armată străină numărînd un milion de soldaţi !

O astfel de explozie ne-a fost dat s-o trăim nu demult. Cei ce ani de-a rîndul au înjosit şi au jignit fiinţa umană şi care apoi au fost atît de şocaţi cînd această fiinţă a încercat să se facă auzită, denumesc azi acea perioadă „perioada înflăcărării pasiunilor pătimaşe“. Dar, de fapt, ce pasiuni pătimaşe s-au aprins atunci? Acei care ştiu cît de îndelungată şi de copleşitoare a fost umilinţa ce a precedat acestei explozii, şi înţeleg acel mecanism psihologico-social al reacţiei exposterioare la umilinţa îndelung suportată, ar trebui să fie mai curînd înmărmuriţi de forma relativ calmă, concret obiectivă şi chiar loială pe care a avut-o această „explozie“. Cu toate acestea, precum bine se ştie am fost nevoiţi să plătim un preţ cumplit pentru această „clipă de adevăr“.

Actuala putere socială se deosebeşte profund de aceea care a precedat recenta explozie. Nu numai pentru faptul că în timp ce precedenta a fost aşa-numitul „original“, iar actuala doar imitaţia ei fasonată, incapabilă să reflecte măsura în care a fost demistificat, între timp, acel „original“, dar, înainte de toate, pentru faptul că în timp ce precedenta se bizuia pe un *hinterland* real şi deloc neglijabil, sub forma sprijinului credibil (chiar dacă treptat coborîtor) al unei părţi a societăţii, şi pe o reală şi deloc neglijabilă sugestivitate (chiar dacă treptat evaporată) a perspectivelor sociale promise iniţial, actuala se bizuie numai şi numai pe instinctul de conservare al minorităţii dominante şi pe frica majorităţii dominate.

În aceste circumstanțe cu greu pot fi imaginate toate posibilitățile previzibile ale desfășurării unei noi eventuale clipe a adevărului", adică modul în care o umilință atît de complexă și atît de deschisă la scara întregii societăți, ar putea, cîndva, să obțină satisfacția dorită; și, în general, nu se mai poate estima amploarea și profunzimea tragicelor urmări pe care acea clipă ar putea și, probabil, va trebui să le aducă, în cele din urmă, națiunilor noastre.

În această ordine de idei e cazul să spunem că omul rămîne de-a dreptul perplex constatînd *cît de mare e incapacitatea puterii ce se dă drept cea mai științifică din cîte au existat aici, de a pricepe legile elementare ale propriei sale funcționări, și de a trage învățăminte din propria sa istorie.*

Desigur, nu mi-e teamă că, odată cu instalarea actualei conduceri, viața ar fi încetat să mai existe în Cehoslovacia și mersul istoriei s-ar fi oprit definitiv și iremediabil. Pînă acum, după fiecare eră au apărut în istorie alte situații și alte ere, și pînă acum noua situație sau noua eră - fie spre binele omului sau spre răul lui - a fost, întotdeauna, foarte departe de toate imaginile despre viitor pe care le-au avut organizatorii și guvernanții epocii precedente.

Teamă mi-e de altceva. Această scrisoare, în întregimea ei, se referă, de fapt, la ceea ce-mi stîrnește, în realitate, această teamă: *la urmările de durată și de absurdă duritate pe care întreaga noastră siluire de azi le va avea pentru națiunile noastre*. Mi-e teamă de prețul pe care va trebui să-l plătim cu toții pentru această drastică reprimare a istoriei, pentru această cumplită și inutilă izgonire a vieții undeva în subteranul societății și al sufletului omenesc, pentru aceea nouă și forțată „amînare" a tuturor posibilităților - cît de cît firește - de a trăi ca societate. Și, așa cum reiese din cele scrise cu cîteva clipe înainte, nu mă frămîntă atît prețul pe care-l plătim, neîntrerupt, cu moneda amărăciunii cotidiene, a siluirii sociale și a umilinței umane, și nici acele impozite

mari, pe care va trebui să le plătim sub forma unei îndelungate decăderi morale şi spirituale, pe cît mă frămîntă acel impozit, greu de estimat în momentul de faţă, pe care ar putea să ni-l stoarcă tuturor, acea clipă în care viaţa şi istoria îşi vor revendica, din nou, dreptul la existenţă.

Responsabilitatea unui conducător politic pentru situaţia din ţară e, de obicei, diferită şi, fireşte, niciodată absolută; nimeni nu guvernează de unul singur, şi, deci, o anume parte de răspundere o poartă şi cei din anturajul conducătorului politic; nici o ţară nu trăieşte într-un vacuum, politica ei e influenţată, deci, într-un fel sau altul, şi de politica altor ţări; de bună seamă, de multe lucruri se fac vinovaţi, mai întotdeauna, şi guvernanţii precedenţi a căror politică a determinat situaţia în care ajunge ţara; de multe ori se fac vinovaţi, pînă la urmă, şi cetăţenii, fie individual, ca persoană în toate drepturile, care, prin deciziile sale de zi cu zi, e coautor al stării generale sau, toţi la un loc, ca un întreg istorico-social definit şi limitat de condiţiile în care se dezvoltă, dar care, la rîndul său, limitează, în sens regresiv, aceste condiţii.

Fireşte, în ciuda acestor îngrădiri valabile şi în situaţia noastră actuală, răspunderea Dumneavoastră e totuşi foarte mare; sînteţi coautor al deciziei asupra climatului în care ne e dat tuturor să trăim, *şi, ca atare, exercitaţi o influenţă directă şi asupra cuantumului final al amintitului impozit, pe care societatea noastră va avea să-l plătească pentru consolidarea ei de azi.*

În rînduiala cehilor şi slovacilor coexistă, paralel, - ca, de altfel, în orice naţiune - cele mai diferite condiţii: am avut, avem şi vom avea eroi, aşa cum am avut, avem şi vom avea denunţători şi trădători. Sîntem în stare să dezvoltăm creativitatea şi fantezia noastră, să ne luăm, în afara oricăror aşteptări, avîntul moral şi spiritual spre a trece la fapte, să luptăm pentru dreptatea noastră şi să ne sacrificăm pentru alţii, dar, la fel de bine, sîntem în stare să cădem pradă unei

totale nepăsări, să nu ne intereseze nimic altceva decît burţile noastre şi să ne punem beţe în roate unii altora. Şi chiar dacă sufletele omeneşti nu sînt nişte halbe în care oricine poate turna orice (această imagine arogantă despre popor apare adeseori în discursurile oficiale sub forma acelei fraze înfiorătoare că „nouă" - adică stăpînirii - „ ne e dat să pritocim" cutare sau cutare idei „în capetele oamenilor"), totuşi, într-o foarte mare măsură depinde de conducători, care anume dintre toate aceste dispoziţii contradictorii, ce mocnesc în sînul societăţii, vor fi mobilizate, cărora dintre aceste potenţialităţi li se va da prilejul să se afirme şi, dimpotrivă, care dintre ele vor fi reprimate.

Deocamdată e activizat şi dezvoltat, în mod sistematic, tot ce e mai rău în noi - egoismul, ipocrizia, făţărnicia, nepăsarea, laşitatea, frica, resemnarea, dorinţa personală de a te strecura, de a ieşi basma curată din toate, fără a ţine seama de nefastele urmări obşteşti.

În acelaşi timp, prin politica sa, actuala conducere a statului are, la rîndul ei, posibilitatea de a influenţa societatea aşa fel, încît să nu dea prilejul de afirmare mai răului, ci, în primul rînd, binelui care sălăşluieşte în noi.

Deocamdată aţi ales acea cale, pentru Dumneavoastră cea mai confortabilă, iar pentru societate cea mai periculoasă: cu alte cuvinte, calea aparenţei, a superficialităţii, cu preţul decăderii lăuntrice, - calea intensificării entropiei, cu preţul mortificării vieţii, *calea simplei ocrotiri a propriei puteri cu preţul adîncirii crizei morale şi spirituale a societăţii şi a umilirii sistematice a demnităţii umane*

În acelaşi timp aveţi posibilitatea, chiar şi în cadrul îngrădirilor dumneavoastră, de a face multe, măcar pentru îmbunătăţirea relativă a situaţiei existente: s-ar putea ca această cale să fie cea mai anevoioasă, cu mai puţine satisfacţii, ale cărei rezultate să nu se facă simţite imediat, ba, pe alocuri, să întîmpine chiar o anumită rezistenţă, dar care, din punctul de vedere al adevăratelor interese şi perspective

ale societății noastre, ar fi, categoric, calea cea mai rațională de urmat.

În calitate de cetățean al acestui stat, vă cer, prin prezenta, în mod deschis și public, Dumneavoastră și prin Dumneavoastră și celorlalți reprezentanți ai regimului de azi, să acordați atenția cuvenită conexiunilor pe care am încercat să vi le înfățișez și, în lumina lor, să cîntăriți răspunderea Dumneavoastră istorică și să acționați în acord cu ea.

8 aprilie 1975

VÁCLAV HAVEL

FOILETOANE

Toată familia cîntă

Cîndva suprarealiștii visau o lume în care tot omul va fi poet. Televiziunea cehoslovacă vine acum cu ideea că toți putem fi cîntăreți. Rezultatul e, într-adevăr, suprarealist.

Dar, mai curînd decît rezultatul, merită atenție ideea în sine: aceasta e - am impresia - o manifestare *foarte tipică* a unui anumit procedeu *foarte tipic* al televiziunii de a prosti omul.

Televiziunea, o știe fiecare, este, dintre toate genurile de distracție și suferință *în masă* pe care a inventat-o vreodată omul, de departe genul *cel mai răspîndit*. Nu e de mirare: e, dintre toate, cel mai universal (e pretutindeni) și dintre toate și cel mai comod (nu îi cere omului alegerea programelor, obținerea de bilete, așteptarea tramvaiului în bătaia vîntului, ba, nici măcar întoarcerea filelor; de fapt, nu-i cere nimic). Ca să nu mai vorbesc de o serie de alți factori care influențează caracterul de masă al televiziunii, ca, de pildă, faptul că în ziua de azi telespectatorul nu mai e nevoit sau nu mai poate să facă o mulțime de treburi de care înainte trebuia sau putea să se ocupe în timpul liber, cum ar fi spartul lemnelor, mulsul caprei sau alcătuirea unui paratrăsnet

Dar televiziunea se remarcă, totodată - și asta nu e mai puțin important - printr-o *intimitate* fără precedent; cu greu am găsi o altă petrecere a timpului *în masă*, care să permită un asemenea grad de intimitate: precum se știe, televiziunea poate fi urmărită din fotoliu, chiar și în chiloți de sport; în timpul programelor omul poate să vorbească sau să tacă, să gătească sau să moțăie sau să rîgîie.

Acest tipic procedeu al televiziunii de a prosti omul, procedeu despre care vreau să vorbesc aici, izvorăsc din anumite posibilități speciale, pe care i le oferă deopotrivă televiziunii tocmai această paradoxală combinație a caracterului ei de masă și de intimitate - această *intimitate de masă* sau *caracter intim de masă*.

Voi încerca să mă explic.

Ați observat desigur că intimitatea trăirii *televizioniste* trezește în oameni un fel de atitudine confidențială, ba de-a dreptul familială față de tot ceea ce văd pe micul ecran; pe cei ce apar pe acest ecran, îi percepem, fără vina noastră, ca pe niște membri firești ai ambientului familial; toleranța lor nemărginită față de comoditatea noastră casnică stîrnește în noi iluzia că ne sînt, cu toții, niște vechi și buni tovarăși de petrecere: oamenii vorbesc despre Vašicek a lui Neckar, despre Walda Matuška sau despre Honzíček a lu' Hamr, vorbesc despre ei de parcă i-ar cunoaște de-o viață și cînd îi întîlnesc pe stradă au tendința să-i tutuiască. Dar nu numai atît; chiar și diferitele evenimente proiectate pe micul ecran - piese de teatru, întreceri, convorbiri și altele asemănătoare - sînt percepute, întrucîtva, mult mai personal decît s-ar cuveni: în temeiul așa-zisei cointeresări familiale, telespectatorii încep să creadă, în mod eronat, că pot să-și spună cuvîntul în toate, să dea sfaturi, că au dreptul să decidă în toate și că părerea lor precumpănește, în mod firesc, peste cuvîntul tovarășului de petrecere; ca și cînd împrejurarea că un cîntăreț e dispus să cînte pentru ei, chiar dacă-l ascultă descălțați, le-ar da dreptul să se pronunțe despre comportamentul lui de pe poziția unui membru al familiei.

Perversitatea acestei atitudini familiare față de tot ce este televiziune, indusă de intimitatea televiziunii, se manifestă însă în toată amploarea ei abia pe fundalul caracterului de masă al televiziunii: împrejurarea că toți acești Vašíček, Valdíček și Honzíček nu sînt numai tovarășii lui intimi de petrecere, ci, *exact* în aceeași măsură, și tovarășii intimi ai

vecinului, al șefului, al profesorului sau al zarzavagiului din colț, că, *exact* în aceeași măsură, sînt de cele mai multe ori tovarășii intimi ai tuturor din jurul lui, nu are, - de cele mai multe ori - spre mirarea noastră, darul să-l șocheze pe telespectator, ci, dimpotrivă, să-l înalțe: pur și simplu, se umflă în pene cu mîndria apartenenței sale de inițiat erudit la acea mare comunitate de colegi erudiți, iar faptul că-și poate permite în fiecare zi și oriunde - în atelier, în magazinele cu autoservire sau la frizer - să înnoade pe loc o discuție erudită despre trăirea sa „intimă" din ziua precedentă, întărește parcă în el sentimentul fericit că nu se află acolo singur, părăsit și slab, ci, dimpotrivă, se poate sprijini oricînd pe puternica experiență colectivă a celor din preajma sa.

E limpede că de la acest stadiu de gîndire nu mai e decît un mic pas pînă la convingerea că actorii și cîntăreții, prin intima lor prezență paralelă în toate căsniciile noastre, fac din acestea - ca un element de sudură familiarizant - o uriașă căsnicie națională, și, din noi toți, membri ai acestei *căsnicii de masă* a televiziunii, o unică frăție monstruoasă de tovarăși de petreceri, puternic legată prin identica trăire vesperală și prin identica atitudine familiară față de purtătorii ei.

Exact pe acest sentiment îndoielnic, provocat de caracterul intim de masă al televiziunii, contează, bineînțeles, numeroasele programe ale televiziunii: exact la acest sentiment fac ele apel; exact acestui sentiment se oferă, depreciindu-se; exact acest lucru produce și desface *en-gros* în fel și chip. Exact prin asta însă, prostee omul la modul complex: uniformizîndu-i și unificîndu-i intimitatea, sentimentele și trăirile, deposedîndu-l de individualitatea sa, înlocuindu-i conștiința valorii proprii (în sensul conștiinței unicității sale, a adevărului în sine și a adevărului propriilor sale posibilități), cu ideea pseudodemocratică a reprezentării noastre generale reciproce și cu prosteasca iluzie că sîntem, de fapt, cu toții una și aceeași familiuță așezată și chibzuită - cu toții sîntem egali, avem aceleași drepturi, și putem

interveni în toate. Exact prin asta însă, televiziunea produce din noi un nou tip de animal: omul de turmă al televiziunii. Omul umflat în pene de mîndria apartenenței sale la turmă, și orb la adevăratul său rol care sălășuiește în el.

Păstorii pot fi mulțumiți: spiritul de turmă e totuși fratele bun al manipulării și nimic nu poate umbri mai bine realitatea inegalității din timpul zilei decît iluzia vesperală a egalității generale și a apartenenței la marea familie a telespectatorilor.

Dacă televiziunea pătrunde în bucătăria noastră cu respectuoasă subestimare față de atmosfera ei, atunci de ce să ne mire faptul că bucătăria noastră trebuie să pătrundă și ea, din ce în ce mai des, în bucătăria televiziunii: inspirîndu-se din banalitatea vieții noastre de turmă, televiziunea sprijină crearea acestei banalități - și, creînd-o, se inspiră, la rîndul ei, tot mai frecvent din ea. Această structură circulatorie a *îndobitocirii televizioniste*, împreună cu filosofia mincinoasă a reprezentării noastre reciproce, trebuie, în mod logic, să culmineze, mai devreme sau mai tîrziu, cu necesitatea de a împinge pe micul ecran, odată cu bucătăria, și propria noastră persoană

Și, într adevăr: apariția pe micul ecran a așa-numiților spectatori de rînd (adică a acelora care sînt manipulați cel mai mult și își dau cel mai puțin seama de acest lucru) își are, în toată televiziunea mondială, bogata sa tradiție; cele mai variate concursuri, apariții ale spectatorilor, discuțiile cu ei, lectura scrisorilor acestora, etc., etc., pot fi văzute pretutindeni (în America am văzut o emisiune în care o anumită doamnă, de profesie casnică, a fost avansată pentru o clipă la rangul de Dumnezeu american *sui generis* : a spovedit alte femei casnice, oferindu-le - firește în cercul „intim" al familiei naționale a televiziunii - diferite sfaturi conjugale cu caracter intim).

Televiziunea noastră a dovedit acum, încă o dată, că nu rămîne cu nimic mai prejos în această privință: dacă în urmă cu cîtăva vreme a înțeles că subiectele scenariilor de

televiziune trebuie să fie scrise de înşişi spectatorii lor, acum a ajuns, în fine, şi la cunoaşterea că, în programele ei, telespectatorii pot să şi cînte. Şi de ce nu? Sîntem doar cu toţi tovarăşi de petrecere şi dacă Ivé Zidek poate să cînte la noi acasă, nu văd nici un motiv pentru care n-aş putea să cînt şi eu în casa lui Zidek!

Ce-i drept: prezentatorul Dvořak mai strică un pic lucrurile prin aceea că tratează familiuţele cîntătoare (fals), aşa cum tratează copiii: adică, socotindu-i tîmpiţi. Dar asta nu-i decît o defecţiune de detaliu. Principalul e că toată familia cîntă!

Hradeček, luni 25 august 1975

Alfréd Radok

(Necrolog)

Strădania sa perseverentă de a se înțelege cu ei pe cale amiabilă și de a nu le cîștiga favoarea cu tot felul de manevre tactice aparente, era uneori de-a dreptul înduioșătoare. De cele mai multe ori, firește, fără succes. Căci ei nu s-au împăcat niciodată cu existența lui: Ba, mai mult, unii aveau față de el un sentiment de repulsie și de ură aproape fizică Acel sentiment de ură înverșunată de care numai ei sînt în stare: oamnii fără inimă, lipsiți de fantezie, de simțul umorului, de generozitate, de talent, oamenii vanitoși, infatuați și orgolioși, oamenii cu ochi răi. L-au urît fiindcă - în mod surprinzător, un lucru l-au simțit cu o precizie neîndoielnică, și, anume, că-i demască. Nu prin ceea ce spune, ci prin aceea ce reprezintă - cu alte cuvinte, era un artist capabil nu numai să perceapă mai tăios decît oricine altul grozăvia obtuzității omenești dar mai era înzestrat și cu niște însușiri refuzate de soartă adversarilor săi: aceiea de a vedea toate paradoxurile tragice și deopotrivă grotești ale vieții, de a se bucura de frumusețea ei și de a-i dezvălui mizeria, de a simți a cincea dimensiune a lucrurilor - dimensiunea misterului.

Alfréd Radok n-a fost un analist, un calculator sau constructor cu sînge rece. Mai curind se asemăna mediului: *știa*, fără să știe, *cum se face* că știe. A fost un regizor de o precizie incomensurabilă, cu o sensibilitate și de o finețe neobișnuită, cu un remarcabil simț al autenticității magice a spațiului, a situațiilor, a atmosferei și a gesturilor. Nu exista în el nici o umbră de snobism intelectual; dacă se inspira

vreodată din artă, atunci o făcea numai din acea artă în care simțea un teren cu bogate posibilități pentru startul fanteziei sale; convențiile epocii și ale modei nu-l interesau. A avut mulți imitatori, el însă n-a imitat pe nimeni. Punerile sale în scenă erau foarte variate, numitorul lor comun fiind doar acela că erau *radokviene*. Metodele de lucru pe care le practica erau, totodată, foarte riscante: mai mult decît la alți regizori, rezultatul depindea la el de o înțelegere aparte și adeseori aproape irațională cu colaboratorii săi. N-a fost un regizor dictator sau manipulator, ci, mai curînd, un regizor „incendiator" - iar acolo unde n-avea ce să incendieze se trezea la strîmtoare. Să lucrezi cu el nu era ușor: nu orice actor se arăta dispus să iasă din stereotipul rutinei sale, să renunțe la toate suporturile experimentate spre a i se alătura lui Radok - acestui ghid enervant și imprevizibil, pe drumul dramatic al căutării de sine. Repetițiile cu Radok erau încărcate de o electricitate nervoasă de înaltă tensiune, mulți actori se temeau de ele, dar puțini dintre ei știau că în timpul lor cel mai mult se epuiza regizorul.

Nu e deloc întîmplător faptul că viața acestui bărbat, trăind cu o intensitate atît de profundă paradoxurile epocii și ale existenței umane, era el însuși împînzit de niște tragice paradoxuri. Cel mai frapant dintre ele a fost, poate, duplicitatea poziției sale: pe de o parte se număra printre puținii regizori cărora teatrul ceh le datora atît de mult pentru atîtea noi și cu adevărat stimulatoare impulsuri din care s-au inspirat generații întregi de regizori mai tineri și care i-au ajutat pe atîți actori în renașterea lor artistică, iar pe de altă parte nimănui nu i-a oferit același teatru ceh atît de puține ocazii de a se bucura de rezultatele muncii sale, de a le dezvolta în liniște și de a avea parte de aprecierea lor dreaptă. În destinul lui Radok era ceva din destinul hăituitului - un fel de Ahașver: alungat, aproape de fiecare dată, de la munca lui tocmai atunci cînd aceasta începea să dea roade.

E suficient să amintim măcar cîteva din peripeţiile drumului său artistic: cînd, după eliberare, i s-a oferit prilejul să-şi investească toată experienţa din timpul războiului într-un film despre lagărul de concentrare de la Terezin, a creat o operă modernă captivantă care deschidea noi orizonturi viziunii cinematografice, orizonturi asemănătoare cu acelea pe care, cu mulţi ani mai tîrziu - într o perioadă mai fericită - le-a extins cu succes o întreagă nouă generaţie de cineaşti cehi. În schimb, Radok a fost condamnat pentru acest film de critica oficială şi multă vreme după aceea a fost împiedicat să lucreze în domeniul cinematografiei.

Cînd în 1958 i s-a oferit ocazia să alcătuiască programul scenic pentru expoziţia universală de la Bruxeelles, a inventat lanterna magică - aceeaşi magică lanternă care a adus faima expoziţiei cehoslovace şi care, apoi - după optsprezece anii - reprezintă Cehoslovacia în întreaga lume, modificînd *încă o dată şi încă odată* ideile originale ale iniţiatorului lor, înfruptîndu-se *încă o dată şi încă o dată* din vechea ei glorie. Cînd însă, după întoarcerea de la Bruxelles, Radok a încercat să dezvolte procedeele, (folosite, iniţial, numai pentru propagarea Cehoslovaciei), cu intenţia de a le valorifica într-o creaţie artistică de sine stătătoare, el a fost izgonit din studioul Lanternei şi împroşcat cu noroi pentru eforturile sale.

De trei ori a fost regizor al Teatrului naţional praghez - şi tot de atîtea ori a fost nevoit să părăsească Naţionalul în ciuda faptului că înscenările sale s-au numărat întotdeauna printre cele mai bune, iar unele dintre ele au pus la timpul lor bazele artistice şi creatoare de stil ale celei mai importante şi mai expresive ere postbelice a Teatrului naţional - era Krejča.

Toată lumea a ştiut, de-a lungul anilor, că Radok s-a remarcat printre cei mai mari regizori moderni ai teatrului ceh - şi, totuşi, tocmai el a fost veşnic aspru dojenit, veşnic silit s-o ia de la capăt în altă parte, veşnic izgonit de undeva - şi asta în acele vremuri cînd cei ce au ştiut să beneficieze de

impulsurile lui şi să le desfăşoare mai departe, se bucurau de acum de gloria şi recunoaşterea unanimă.

Radok nu era în stare să accepte atitudinile şi relaţiile umane ca un observator pasiv: le trăia cu o intensitate profundă căpătînd adeseori contururi de un dramatism exagerat aşa cum i le oferea optica sa nervoasă. Şi atunci de ce să ne mire faptul că toate aceste eterne şicanări le suporta de două ori mai greu decît le suportăm noi, cei mai puţin simţitori.

De fapt, acest om, de o adîncă nelinişte lăuntrică, n-a căutat toată viaţa decît un singur lucru: liniştea pentru a munci. Cînd într-o noapte tancurile au inundat Praga şi în faţa lui s-a deschis perspectiva de a fi nevoit să absolve încă o dată şi, poate, sub o înfăţişare mult mai gravă tot ceea ce absolvise înainte de atîtea ori, s-a decis să facă unicul pas, care, în situaţia lui, era cel autentic - pasul lui Ahaşver: adică, să-şi încerce norocul în altă parte. S-a dus acolo unde aştepta, în sfîrşit, acea linişte ca să muncească, fiindcă simţise că a sosit timpul pentru o sumarizare mai coerentă a ceea ce descoperise el în viaţă, şi fiindcă ştia că patria lui nu-i mai oferea acest prilej. A plecat - şi totuşi a devenit victima ultimului tragic paradox al vieţii sale: exact acei care-l persecutaseră toată viaţa, care-l înspăimîntaseră atît de mult şi din pricina cărora s-a hotărît în cele din urmă să-şi părăsească patria - aceeaşi oameni de nimic, făţarnici, vanitoşi, cu ochi răi, acoperindu-şi lăuntrica lor deşertăciune cu sloganuri pseudorevoluţionare, filfizoni, intelectuali încrezuţi şi împăunaţi, compesîndu-şi mustrările de cuget (de feciori de „familii bune") cu decizii cenzoriale, stabilind ce e progresist şi ce-i trebuie poporului, aceşti despoţi mărunţi, înhăitaţi cu nişte la fel de mărunţi antisemiţi - tocmai aceştia i-au dat de urmă - găsindu-l pe Ahaşver chiar şi în îndepărtatul Göteborg, spre a mai apuca să-i amărască şi ultimii ani de viaţă.

Dar, de fapt, nici moartea lui n-a fost ferită de cumplite paradoxuri: acest emigrant ceh nu moare departe şi înstrăinat

de țara lui, așa cum cer manualele de citire, ci, dimpotrivă, în clipa în care, după ani de zile, se reapropie de patria lui - nu numai geografic (a murit în noaptea de 22 spre 23 aprilie la Viena, unde ducea tratative pentru pregătirea unei puneri în scenă la Burgtheater), dar și sufletește (urma să regizeze acolo o piesă contemporană cehă). Și, pe deasupra, moare într-o perioadă stranie, cînd de bună seamă, compatrioții lui nu vor putea să afle, nici măcar din scurtul anunț mortuar, că le-a murit un artist al poporului, în adevăratul sens al cuvîntului.

Radok n-a fost un om politic, iar ambiția lui n-a fost aceea de a se confrunta cu epoca sa cu alte arme decît cu arma artei sale. Cu toate acestea nu există în istoria modernă cehă vreun reviriment politic mai important care să nu se fi înscris cu duritate în biografia lui. Această biografie nu va constitui probabil o mîndrie a istoriei culturii cehe și, probabil, curînd ea va fi dată uitării. Dar opera care a luat naștere pe proiecția orizontală a acestei vieți nu poate fi uitată. Cînd ne moare un prieten cu care ani în șir ne-am pus aceleași întrebări, am împărtășit aceleași speranțe și ne-am încurajat reciproc cu conștiința că suferim și ne bucurăm pentru aceleași cauze, chiar dacă în acest timp ne despart și zece cortine de fier, sîntem păgubiți de *ceva mai mult* decît de coprezența omenească a cuiva pe această lume: ni se prăbușește, deodată, o parte întreagă a lumii, mai precis a acestei lumi din care și pentru care trăim de fapt, a lumii existenței noastre reale, singura care - așa cum ne închipuim - conferă muncii și vieții noastre un rost oarecare. Și, în asemenea clipe, ne cuprinde, cu sporită putere, sentimentul propriei noastre inutilități: cu cine, pentru cine și de ce trebuie, de fapt, să mai vrem ceva? Dacă el nu mai e, la ce bun să mai fim noi aici?

Golul pe care-l lasă în viața noastră o ființă apropiată, are un singur și irepetabil contur. Putem să nu ne gîndim la acest gol, dar niciodată nu vom izbuti să-l înlăturăm sau să-l împlinim.

Şi e bine să fie aşa: căci de fapt tocmai neputinţa de a-l împlini este în ultimă, instanţă, o altă formă a prezenţei aceluia prin a cărui dispariţie a luat naştere acest gol.

Da: atîta timp cît cineva ne lipseşte, el se află, de fapt, alături de noi. Şi pînă atunci, nici noi nu trebuie să ne simţim întru totul inutili: căci mereu avem posibilitatea să ne cufundăm în ascultarea tăcerii prezente a absenţei prietenului, să-i desluşim mesajul ascuns, şi să ne însuşim misiunea pe care o cuprinde acest mesaj.

26 aprilie 1976

Nu se întîmplă asta adeseori, şi de obicei, se întîmplă atunci cînd puţini se aşteaptă: ceva se desprinde undeva şi un anumit eveniment - datorită unei îmbinări neprevăzute a premiselor sale lăuntrice şi, mai mult sau mai puţin a unor întîmplătoare împrejurări exterioare - acest eveniment depăşeşte deodată limitele funcţiei sale în contextul cotidianului obişnuit, sparge carapacea a ceea ce trebuie şi pare să fie, şi, brusc, îşi dezvăluie semnificaţia sa cea mai lăuntrică, şi, într-o anume privinţă, simbolică. Şi, deodată, ceva, iniţial deloc remarcabil, radiază cu o lumină neaşteptată epoca şi lumea în care trăim şi, în mod surprinzător, evocă problemele lor fundamentale.

Aparent nu s-a întîmplat nimic deosebit: înfăţişarea a avut loc la termenul stabilit, a durat atît cît a trebuit să dureze şi s-a încheiat aşa cum a trebuit să se încheie: cu condamnarea acuzaţilor. Şi, totuşi, ceea ce s-a întîmplat aici, sub privirile martorilor, a întrecut, atît de vizibil şi cu atîta insistenţă, firescul, încît acest lucru l-au simţit pînă şi cei ce aveau cele mai puţine motive să-şi îngăduie aşa ceva: această impresie, pur şi simplu, a plutit în aer din primele clipe, întărindu-se nestăvilit ceas de ceas. Şi, lucrul cel mai ciudat - nu se putea face nimic împotrivă: jocul, odată început, trebuia jucat pînă la capăt şi, în cele din urmă, să dea în vileag şi felul în care iniţiatorii lui s-au încurcat în plasa propriului lor prestigiu: în loc să se încumete să curme întreaga poveste şi să-şi recunoască greşeala, au preferat să participe pînă la capăt la acest spectacol înjositor, făcîndu-se de ocară.

Actorii acestui spectacol s-au trezit cu acest prilej într-o situație paradoxală: cu cît mai „cinstit" își jucau rolul, cu atît mai evident scoteau la iveală importanța lor planificată, transformîndu-se, încet-încet, în coautorii unui spectacol cu totul diferit de cel pe care și-l închipuiau că-l joacă, sau pe care voiau să-l joace.

Ce trebuia să fie, inițial, în acest proces procurorul? Fără îndoială purtătorul de cuvînt credibil și apărătorul „intereselor" societății, omul care să demonstreze în mod convingător spiritul scandalos al creației acuzaților, vulgaritatea ei, imoralitatea și consecințele ei antisociale

Ce a devenit însă acest bărbat? Simbolul unei puteri îngîmfate și meschine, ce urmărește și persecută ceea ce nu-i în stare să încorporeze în imaginea sa sterilă despre viață, tot ce-i insolit, riscant, original, neprefăcut și incoruptibil, tot ce-i lipsit de viclenie și prea exigent, prea deschis și prea misterios, tot ce-i prea aspru și prea delicat pentru gustul ei greoi, de fapt, tot ce e altceva decît ea însăși. Prin gura lui a vorbit aici o lume a manipulării spirituale, a oportunismului general, a istovirii afective, a banalității vieții și a falsei pudori morale; pe scurt, o lume a „stăpînilor", a acelor stăpîni care, de cînd lumea, - fie că aveau pe buze fraze religioase, liberale, patriotice sau socialiste - au vrut să facă din artiști lacheii lor și împotriva cărora artiștii, de cînd lumea, s-au revoltat sau, cel puțin, s-au străduit să i ridiculizeze. Acest bărbat îndîrjit, lipsit de imaginație și umor, a stat în acest timp învăluit în mantia pe care, în mod tradițional, „stăpînii" o îmbracă atunci cînd vor să se răfuiască la iuțeală cu vreun fenomen creativ de nestăvilit; în mantia indignării patetice împotriva decăderii morale și a lipsei de respect față de „valorile" tradiționale ...

Ce-au vrut oare să fie Ivan Jirous și prietenii săi, aflați pe banca acuzaților? Categoric n-au vrut să devină, ca Dimitrov, eroi ce se transformă din acuzați în acuzatori, aruncînd o zdrobitoare reflecție-mărturie asupra acestei lumi. Mă îndoiesc

că au urmărit alt țel decît acela de a convinge tribunalul de nevinovăția lor și de a-și apăra dreptul de a scrie și a cînta cîntecele pe care le doresc. Ce trebuiau însă să fie potrivit autorului acestui scenariu? Niște turbulenți pletoși, respingători, acea „pleavă" a societății, cum îl consideră domnul director al televiziunii, și de care orice cetățean serios se distanțează cu dezgust.

Dar ce-au devenit ei, în cele din urmă? O personificare, fără voia lor, a acelor forțe din lăuntrul omului care-l obligă pe acesta, întotdeauna, de a se regăsi încă o dată pe sine, de a se delimita în lume în felul său, de a nu se tîrgui cu inima lui, de a nu-și înșela inima, de a spune lucrurilor pe adevăratul lor nume și de a pătrunde - așa cum a spus în fața completului de judecată Pavel Zajíček - în „planurile mai profunde ale ființei", să pătrundă acolo pe cont propriu și pe propriul său risc, cu conștiința că se poate izbi, oricînd, fie de rezistența „stăpînilor", și a neînțelegerii obtuzilor - fie de propriile sale limite.

Ce-a vrut, în fine, să fie președinta completului de judecată? Am sentimentul că, inițial, a vrut să fie, pur și simplu, un judecător obiectiv, care cîntărește fără idei preconcepute argumentele acuzării și ale apărării, depozițiile martorilor și ale acuzaților și care pronunță o sentință dreaptă.

Ce a făcut însă din ea acest proces? Un simbol tragic al unei justiții incapabile să-și apere poziția independentă și să pronunțe asemenea sentințe care să rezulte din conștiința umană, civică și juridică a judecătorilor, un simbol al unei justiții conștiente de manipularea ei de către putere, dar incapabilă s-o înfrunte, acceptînd, în cele din urmă, de bună voie, rolul amărît de funcționar slugarnic al „stăpînilor".

Ce trebuia să fie de fapt acest proces în totalitatea lui? De bună seamă, nimic altceva decît una din obișnuitele verigi ale practicii justițiare cotidiene, deprinsă să schimbe destinele oamenilor, faptele și fărădelegile în vrafuri de dosare, anexe,

procese verbale şi paragrafe plictisitoare; de bună seamă, nimic altceva decît o soluţionare rutinieră a unuia dintre sutele de cazuri judiciare similare. Acest aspect exterior s-a menţinut o vreme destul de îndelungată: formal a fost vorba, într-adevăr, doar de acele zeci şi sute de depoziţii scrise, respectiv verbale, ocupîndu-se pe larg de asemenea probleme cum ar fi, de pildă: dacă la concertul *The Plastic People* de la Bojanovice sau de la Postupice uşile sălilor au fost sau nu închise.

Această faţadă a temeiniciei şi obiectivităţii judecătoreşti a început însă foarte curînd să se autoînvinovăţească, dovedind că nu e altceva decît o perdea de fum menită să acopere ceea ce reprezintă în realitate acest proces: o dispută tulburătoare cu privire la semnificaţia vieţii omului; o evocare stăruitoare a dilemei: ce trebuie, de fapt, să-şi dorească omul în viaţă: să accepte, tăcînd, lumea aşa cum i se oferă şi să se integreze în ea ca un obiect supus şi ascultător - sau, avînd forţa necesară, să caute să devină un subiect liber al alegerii vitale; cu alte cuvinte dacă are, pur şi simplu, „înţelepciunea" de a se încadra - sau dacă are dreptul de a se împotrivi în numele spiritului propriu veridicităţii umane.

Multă vreme am meditat, fără succes, asupra ideii: cum aş putea să caracterizez, cel mai bine, trăirea acelei „desprinderi".

A fost o poveste depresivă? Bineînţeles: putea, oare, să trezească alte simţăminte faptul că cea mai veridică impresie omenească au produs-o în sala de dezbateri cei aflaţi pe banca acuzaţilor, înconjuraţi de poliţişti şi duşi în lanţuri chiar şi la closet? Sau faptul că apărătorii şi-au prezentat excelentele şi epuizantele lor pledoarii, ca acuzaţii, la rîndul lor, s-au apărat convingător şi procedura probatorie s-a prăbuşit încetul cu încetul, prefăcîndu-se în ţăndări, într-o situaţie în care - aşa cum bănuiam cu toţii, acuzaţii erau, oricum, condamnaţi cu anticipaţie? Un reflex depresiv a „conferit", de

altfel, întregului eveniment, însuşi faptul *desprinderii* lui: ce altă impresie putea, totuşi, să producă împrejurarea că această dispută privitoare la semnificaţia vieţii omului se desfăşura aici, în faţa completului de judecată al Tribunalului raional Praga-Vest, sau faptul că nimeni dintre cei prezenţi nu putea face singurul lucru ce trebuia făcut, adică să strige: „Gata, încetaţi odată cu comedia asta - împrăştiaţi-vă !"

A fost o poveste înduioşătoare? Fireşte: cui nu i s-a pus un nod în gît, în asemenea clipe ca, de pildă, atunci cînd Karasek a şoptit cu vocea sugrumată de emoţie că dacă Jirous va fi condamant vrea şi el să-i împărtăşească soarta? Bineînţeles, din punct de vedere juridic e un nonsens, dar, în momentul respectiv, atitudinea aceasta era de o veridicitate atît de umană, încît într-o fracţiune de secundă i-a spus omului, despre esenţa lucrurilor, mai mult decît sutele de acte şi dosare oficiale.

Uneori, povestea a fost aproape încordată, neliniştitoare, ba chiar chinuitoare (mai ales în acele clipe în care omul ar fi preferat el însuşi să exclame ceva); şi, dimpotrivă, de cele mai multe ori povestea îl proiecta pe om în lumea unei crase absurdităţi ...

Aceste relatări nu surprind însă întru totul întreaga trăire: pe un plan mai adînc, spre marea mea uimire, povestea n-a fost deloc deprimantă, ba, aş spune că în ciuda celor întîmplate, a cuprins şi ceva de-a dreptul înălţător, stîrnit, probabil, de însăşi conştiinţa participării la această irepetabilă iluminare a lumii, dar, mai cu seamă, de acel gînd tulburător că printre noi mai există oameni care, pentru dreptatea lor, garantează existenţial şi nu ezită să plătească atît de scump pentru imaginea proprie despre viaţă (în timp ce judecătorii lor nu sînt în stare să se sprijine decît pe garanţia colectivă a colosalei puteri sociale, preferînd să trimită omul la închisoare fără o motivaţie solidă, în dorinţa lor de a nu risca o zgîrietură, cît de mică, în cariera lor).

Undeva, în planul cel mai adînc al acestei trăiri am mai simțit un element, poate cel mai important dintre toate: un element *stimulator*; o provocare neintenționată, dar cu atît mai insistentă; un fel fe apel al exemplului: multe din menajamentele și prudențele pe care le cultiv, mi s-au părut, deodată, meschine, trezind în mine un fel de dezgust sporit față de orice viclenie, față de orice încercare de a te strecura, alunecînd fără durere, din dilema vieții; deodată, am descoperit în mine mai multă încăpățînare într-o direcție, și mai multă independență în cealaltă; și, deodată, mi s-a făcut silă de întreaga lume în care - așa cum mi-am dat seama în clipa aceea - continuam să mai stau cu un picior, adică în lumea portițelor de scăpare.

Precum se vede, atunci cînd un eveniment se desprinde de el însuși - în acel sens mai adînc la care mă gîndesc acum - atunci, în mod inevitabil, se desprinde și ceva în noi: o nouă perspectivă asupra lumii deschide în noi o nouă perspectivă asupra propriilor noastre posibilități omenești, asupra ceea ce sîntem și a ceea ce am putea fi, iar noi - smulși din „omenia“ noastră „rutinieră“ - stăm iar față în față cu întrebarea, dintre toate cea mai importantă: cum să ne punem în concordanță cu noi înșine?

Despre acest aspect „stimulator“ probabil că n-aș scrie aici dacă n-aș avea certitudinea, că el nu e doar un produs al exageratei mele extravaganțe care, de altfel, adeseori mi-a fost reproșată. Dar n-a fost.

Generalizarea lui e dovedită de faptul că a știut să răzbată din sala de judecată (cu ușile închise), pe coridoarele tribunalului și pe scările acestuia; numai prin conștiința înălțătoare a gravității unei experiențe împărtășite de toți și prin stăruința apelului simțit la unison, se poate explica apariția rapidă a acelei comunități, în mod atît de bizar improvizate, care, pe tot parcursul dezbaterilor a existat și care a fost, categoric, ceva mai mult decît o *gloată* alcătuită

din prieteni aflaţi pe banca acuzaţilor şi din oameni interesaţi în desfăşurarea acestui proces. De pildă, au luat naştere aici şi în afara acestui mediu, nişte reguli noi, cu totul neobişnuite, ale relaţiilor reciproce; au fost eliminate formalităţile de prezentare şi de examinare reciprocă, au fost anulate obişnuitele comportamente convenţionale, a dispărut obişnuita reţinere - şi, chiar sub privirile cîtorva loturi din tabăra adversă (ce-i drept, lipsiţi de uniformă) - au fost discutate zeci de probleme pe care mulţi (poate), într-o altă împrejurare s-ar fi temut să le abordeze chiar şi între patru ochi. N-a fost doar o comunitate de oameni mai atenţi, mai comunicativi şi mai încrezători într-o sporită măsură unii faţă de ceilalţi, ci. totodată, o comunitate democratică de-a dreptul bizară: un bărbat la o vîrstă respectabilă, fost membru al C.C. al P.C.C., a stat de vorbă aici, fără reţinere, cu nişte tineri pe care-i vedea pentru prima oară, iar aceştia, la rîndul lor, au discutat, tot fără reţineri, cu acest domn pe care pînă atunci îl cunoscuseră cel mult din fotografii. Toate eventualele rezerve şi opreliştii lăuntrice au dispărut aici, ca prin farmec, de parcă şi-ar fi pierdut orice sens; acel „însă", obligatoriu şi inevitabil, devenea în această atmosferă ridicol, meschin şi elastic; ca şi cînd toţi ar fi simţit că în clipa în care totul e pus în joc, nu mai rămîn decît două posibilităţi: să mizezi totul sau să capitulezi.

În a doua zi a dezbaterilor cînd am părăsit clădirea tribunalului de pe strada Karmelitska, îndreptîndu-mă spre cafeneaua Malostranska (unde, de altfel, s-au dus şi ceilalţi: noi şi membrii lotului advers) şi eram încă atît de copleşit de cele întîmplate, încît aproape că nu mai eram în stare să mă gîndesc la nimic altceva, m-am întîlnit întîmplător cu un regizor de film din generaţia mijlocie, care a început cu mine o discuţie prietenoasă. La întrebarea cum o duc i-am răspuns, cu o logică nu prea elocventă, că vin de la un proces cu *underground*-ul ceh. M-a întrebat dacă procesul e legat de

afacerea aceea cu drogurile. I-am spus că nu e vorba de nici un drog, încercînd să-i expun, pe scurt, esenţa lucrurilor. Cînd am terminat, a clătinat din cap şi m-a întrebat: Şi, în rest? ...

Poate că-l nedreptăţesc, dar în clipa aceea m-a cuprins sentimentul intensiv că acest om simpatic aparţine unei lumi cu care nu mai vreau să am de-a face în viaţa mea - ascultaţi bine, domnule procuror Kovařík, urmează o vulgaritate - unei lumi de căcat a şmecherilor unşi cu toate alifiile.

Hradeček, luni 11 octombrie 1976

Aveam, cred, şaisprezece ani cînd am izbutit să-l înduplec pe un anume domn Jirkovsky care, pe atunci - în adîncul anilor cincizeci - se îngrijea, la Biblioteca universitară, de cărţile ce nu se dau „afară", ca să-mi împrumute lucrarea lui Patočka „Lumea firească, o problemă filosofică". Am citit această carte cu aceeaşi febrilă emoţie cu care citisem pînă atunci alte cîteva cărţi cehe greu accesibile (de pildă vechile culegeri de versuri ale clasicului Kolar). Aceste cărţi - a căror vrajă magică era sporită în sufletul meu datorită reprimării lor - au însemnat atunci totul pentru mine: adevărul, adevărata cultură şi inspiraţie - şi multă vreme ele au fost unicul lucru care, din cultura cehă modernă, se adresa cu adevărat conştiinţei mele, fiind, de altfel, unicele cărţi care mă ispiteau să le citesc şi le recitesc (încă o dată şi încă o dată). Autorii lor trăiau în acele vremuri retraşi, departe de desfăşurarea vieţii publice („sub gheaţa epocii", cum spunea Pasternak), şi de aceea cu atît mai mult mă tulbura gîndul că ei se aflau undeva, aici, în Praga, şi cine ştie, poate că îi şi întîlneam zilnic fără să ştiu că erau ei. Descoperirea lor, şi primele vizite la ei acasă, au avut darul să-mi dezvăluie lumea fascinantă a gîndirii şi artei moderne şi au însemnat pentru mine cele mai frumoase aventuri din acele timpuri, cărora le conferă şi azi, în amintirea mea, o dimensiune şi o atmosferă neobişnuită: căci descoperirea şi înscrierea pe hartă a acestor „ape subterane" au însemnat atunci adevărata mea viaţă.

Pe Patočka însă, nu m-am încumetat să-l caut, în schimb am studiat tot ceea ce am reușit să-mi procur din opera lui. În carne și oase l-am văzut pentru prima oară abia pe la sfîrșitul anilor cincizeci, cu prilejul unei prelegeri în cerc restrîns, despre Komensky, la Muzeul național, unde m-am strecurat, Dumnezeu știe cum. Discret, cu o ținută plină de noblețe, vorbea domol, și fiecare cuvînt rostit de el mă nimerea în plin. Era pentru mine acel alt limbaj, mai profund și mai veridic, care mă captivase în cărțile ce nu se dau cu împrumut, exact acel limbaj pe care-l auzeam atît de rar în lumea din jurul meu.

Personal l-am cunoscut mai tîrziu, la începutul anilor șaizeci, cînd Ivan Vyskočil începuse să-l aducă la Teatrul de la balustradă, iar el ne vorbea acolo, pînă noaptea tîrziu, despre fenomenologie, despre existențialism și, în general, despre filosofie. Să-l asculți, era o adevărată voluptate: vorbea domol, uneori făcea cîte o pauză mai îndelungă spre a găsi cuvîntul adecvat, dar vorbea cu plăcere, captivant și cu atîta înflăcărare lăuntrică, încît pînă și actorii îl ascultau cu încordare. Forța expunerii sale nu consta doar în tot ceea ce cunoștea și în felul în care știa să pătrundă, fără ocolișuri, sub învelișul fenomenelor și relațiilor, ci în întreaga sa personalitate, în veridicitatea, în modestia și umorul său neîntrecut. Aceste seminarii neoficiale te atrăgeau în lumea filosofării în sensul adevărat, originar, al cuvîntului. Nici un fel de plictiseală ce emană adeseori de la catedră, ci căutarea vie, pasionată a semnificației lucrurilor și propria luminare a situației tale în lume.

Mai tîrziu, după ce ne-am cunoscut mai bine, ne vedeam din cînd în cînd, dar eu nu mă puteam debarasa în fața lui de o anumită timiditate, care, ca o maladie cronică, îmi îngreuna întotdeauna contactul cu oamenii pe care-i prețuiesc nespus de mult; și, mai ales, cu cei ce au însemnat ceva în anii în care mi-am dobîndit, pentru prima oară, conștiința de sine. În prezența lor simt întotdeauna o ușoară încleștare, mă încearcă

mereu un fel de sfială, şi nu-mi dau seama exact de ce: poate fiindcă nu sînt atît de instruit sau atît de precis în gîndire ca el, sau fiindcă am făcut pînă acum atît de puţin, că mă bucur pe nedrept de atenţia oamenilor, fie în sens pozitiv (înainte) sau în sens negativ (acum). De cîte ori l-aş mai fi căutat pe Patočka, şi m-aş fi desfătat cu expunerile lui, de n-ar fi existat aceste opreliştil

Sfielile mele au prins să se risipească abia în ultima vreme, cînd începuseră să ne lege nu numai identitatea punctelor de vedere asupra anumitor lucruri ce se petreceau în jurul nostru, ci şi identitatea de păreri privind modul de a acţiona, şi - în cele din urmă - şi un pic de activitate comună. În asemenea zile tulburătoare, Patočka înceta să mai fie pentru mine doar idol, devenind mai mult om - iar eu, spre marea mea uimire, nu mă mai temeam să depăşesc poziţia ascultătorului devotat, adoptînd tot mai mult poziţia partenerului de discuţie. Abia atunci am început să-mi dau seama cît de puţin am ştiut să profit de posibilitatea de a sta de vorbă cu el liber, şi asta, din propria-mi prostie şi spre paguba mea şi tot atunci am început să înţeleg, în întreaga ei amploare, discreta măreţie morală a acestei personalităţi. Era pentru mine un adevărat balsam, cînd, de pildă, un lucru pe care-l socoteam corect, dar nu eram în stare să-l fundamentez articulat (sau, dimpotrivă, argumentaţia era prea vastă, încît simţeam cum expunerea mea îşi pierde veridicitatea), el ştia să-l explice atît de simplu, atît de concludent şi cu o claritate de-a dreptul cristalină - încît, datorită lui, mă înţelegeaam pe mine şi îmi atestam propria-mi poziţie.

Cel mai limpede mi-am dat seama de toate astea în timpul ultimei noastre întîlniri; am petrecut împreună, - de faţă fiind şi un al treilea cofăptaş - ultima pauză dintre audieri, în sala de aşteptare a închisorii Ruzyně şi am filosofat. Din clipă în clipă unul dintre noi putea fi chemat în sala de dezbateri, dar asta, pe domnul profesor nu-l deranja cîtuşi de puţin; în decursul improvizatului seminar cu privire la istoria ideii

nemuririi omului şi a responsabilităţii acestuia, profesorul îşi cîntărea cuvintele cu aceeaşi grijă, de parcă am fi avut la dispoziţie un timp nelimitat. Eu nu i-am pus doar întrebări, ci i-am prezentat şi unele idei filosofice proprii (lucru, înainte de neînchipuit), la auzul cărora el, cel puţin aşa mi s-a părut, pur şi simplu s-a entuziasmat, declarînd că nu are în mine doar un auditor politicos. Înainte aş fi socotit asta mai curînd un act de complezenţă şi, din timiditate, aş fi amînat o vizită la domnul profesor; în clipa aceea însă, m-a cuprins o dorinţă atît de puternică de a sta de vorbă cu el despre problemele fundamentale ale fiinţei, încît aş fi fost fericit - în perioada aceea plină de griji şi îndoieli - să-i cer să mă primească în seara aceleiaşi zile, la el acasă.

Dacă aş fi făcut-o, tot n-aş fi ajuns la el: în ziua aceea nu m-am întors acasă de la Ruzyně şi discuţia cu Patočka despre nemurirea omului a rămas, pînă în clipa aceea (dacă nu pun la socoteală scurta vizită a soţiei mele în prezenţa anchetatorului), ultima convorbire pe care am avut-o cu altcineva decît cu lucrătorii ministerului de interne (anchetatorii) şi ai ministerului justiţiei (temnicerii). De aceea, cu atît mai multă nerăbdare şi bucurie aşteptam momentul cînd aveam să părăsesc această sumbră clădire - şi unul din primele mele drumuri mă va conduce la el, ca să reînnodăm firul discuţiei începute. Cîte întrebări şi cîte teme nu mi-am pregătit ! - acesta fiind procedeul meu preferat de a zbura pentru cîteva clipe din pustietatea aceea deprimantă şi din disperata mea singurătate lăuntrică...

Pe urmă mi-a parvenit ştirea că ultima mea convorbire cu Patočka va rămîne, într-adevăr, ultima. Nu voi zugrăvi aici cum am suportat această veste şi toate prin cîte am trecut după aflarea ei; voi spune doar atît că atunci cînd îl loveşte pe om vestea morţii unei fiinţe apropiate, aici, în temniţă, durerea e cu mult mai mare decît în altă parte - greu de spus de ce, probabil din multe motive, printre altele şi pentru

faptul că, aici, nu e nimeni care ar putea să înţeleagă, măcar cu aproximaţie, ce s-a întîmplat. Iar pentru mine vestea aceasta a avut în plus acele ciudate şi paradoxale conexiuni - a fost ultimul „din lumea noastră“ pe care l-am văzut; a fost o întîlnire care a avut darul să stîrnească în mine, mai mult decît oricare dintre cele precedente, dorinţa fierbinte de a mă vedea cu el mai des şi în decursul căreia mi-am dat abia seama cîte mai voiam, de fapt, să-i spun, cîte mai voiam să aflu de la el; şi, pe lîngă toate astea, să dezbatem acea temă: căci, la urma urmei, vorbeam despre moarte!

De cînd mă ştiu, m-a şocat un lucru aparte: faptul că mor şi oameni care toată viaţa au meditat asupra morţii, oameni care au înţeles atîtea despre ea şi despre semnificaţia ei, oameni pentru care tema fiinţei şi nefiinţei a constituit o temă vitală. Ştiu că e o naivitate ceea ce spun, dar, întotdeauna, în asemenea împrejurări, mă reîncearcă sentimentul că aceste cîteva individualităţi, care depăşesc atît de radical obişnuitul orizont al vegetării umane şi se dăruiesc atît de profund - cu toată fiinţa lor - problemei legate de semnificaţia vremelniciei lor, ar trebui, într-un fel, răscumpăraţi sau amnistiaţi cu anticipaţie, ca şi cînd moartea ar trebui să aibă, măcar faţă de cei al căror spirit a trăit atîta vreme cu ea într-o comuniune atît de intimă, un anumit respect sau o anumită pudoare. Şi mereu, de fiecare dată, sînt din nou şocat de cunoaşterea că lucrurile nu stau aşa, ba, mai mult, că valabil ar fi tocmai contrariul şi tocmai la cei care o presimt cel mai mult, ca şi cînd aceştia ar interesa-o cel mai mult, poate de teama că, în cele din urmă, ar putea să-i descopere misterele: şi adeseori ea se grăbeşte spre ei înainte de a se îndrepta spre ceilalţi.

Dar l-a dibuit oare cu adevărat? Nu sînt chiar atît de sigur; ceea ce s-a întîmplat o dată, ceea ce a fost o dată, nu se poate totuşi anula sau „expedia“; într-un fel anume *se află* aici - acolo - undeva - şi nici o apoplexie nu poate schimba nimic în această privinţă. Şi, se pare, că asemenea

individualități cum a fost profesorul Jan Patočka, cu tot ceea ce au fost, au gîndit, au făcut, continuă să existe ***mult mai stăruitor*** decît mulți dintre acei de care moartea n-are motiv să se teamă și, deci, nici motiv să se grăbească să-i ia.

Ruzyně, 1 mai 1977

§ 202

Era într-o duminică pe la miezul nopţii şi, împreună cu doi prieteni, căutam un local în care să putem bea un pahar cu vin. Spre marea noastră uimire l-am găsit; şi nu numai că era deschis şi duminica, dar era deschis pînă la ora unu! Uşa - aşa cum se întîmplă de obicei - era încuiată, aşa că, am sunat. Nimic. După un timp am mai sunat o dată. Din nou nimic. După o pauză mai lungă ne-am încumetat să ciocănim în uşă, cu decenţă. Iar nimic. Cînd tocmai ne pregăteam să plecăm, uşa s-a deschis brusc, fireşte nu pentru noi, ci fiindcă ospătarul îşi conducea afară un prieten. Am profitat de ocazie şi l-am întrebat politicos dacă n-a fi şi pentru noi o masă liberă. Nici nu s-a învrednicit să ne spună că toate mesele sînt ocupate, sau că nu mai au chef de oaspeţi, sau că dumnealui lasă să intre în local numai prieteni, cunoscuţi sau pe oricine altul: pur şi simplu, nu ne-a răspuns, nici măcar n-a clătinat din cap şi, fără să ne privească, ne-a trîntit uşa în nas.
Desigur, pînă aici nimic demn de remarcat în această poveste: asemenea scene se petrec la Praga, noapte de noapte, în dreptul celor mai multe dintre puţinele cîrciumi şi vinării care au mai rămas şi pentru cetăţeanul de rînd.

Deosebit e ceea ce a urmat: pe mine m-a apucat furia. Dacă spun că e ceva deosebit, o spun pentru că de felul meu nu sînt cîtuşi de puţin impulsiv şi că asemenea crize de furie subită, cînd mi se face negru înaintea ochilor şi sînt în stare de lucruri pe care nu le fac niciodată şi care nu mi se potrivesc deloc, mă cuprind, într-adevăr, foarte rar - aş spune o dată la şapte sau zece ani. Caracteristic în toată povestea e

că această furie nu e provocată niciodată de nişte lucruri importante (ca de pildă, cînd sînt arestat, cînd sînt calomniat în public, cînd mi se ia locuinţa etc.), ci întotdeauna de nişte lucruri absolut mărunte, meschine (în armată un soldat pe nume Ulver mi-a pus în glumă o piedică şi eu m-am apucat, aşa din nimic, să-l snopesc din bătaie). În sensul acesta criza mea din faţa localului de noapte a fost fidelă tradiţiei mele personale.

Nu exclud faptul, că nimicul care are darul să mă irite în asemenea hal joacă adeseori doar un rol de substitut şi că acesta trage, cum se spune, ponoasele pentru toate acele lucruri importante care nu sînt în stare să mă scoată din sărite. S-ar putea ca undeva, în substratul sufletului meu liniştit, să existe o baterie secretă care se încarcă încetul cu încetul şi, atunci cînd potenţialul acestei irascibilităţi acumulate în ascuns atinge un anumit grad, ajunge primul nimic ca paharul să se reverse şi totul să se descarce pe neaşteptate, în temeiul unor motive aparent necorespunzătoare. Şi, iată, nevinovatul ştrengar Ulver e aspru pedepsit pentru faptul că, timp de doi ani, sînt obligat să construiesc şi iar să distrug, undeva, nişte poduri de pontoane.

M-a cuprins deci furia şi am început să izbesc sălbatic cu piciorul în uşa acelei vinării (spre uimirea mea nu i se întîmpla nimic, era, de bună seamă, dintr-o sticlă foarte groasă, sau incasabilă). Atitudinea mea era, fireşte, stupidă şi absurdă, şi, bineînţeles, condamnabilă. Mă comportam ca o haimana. Raţiunea mea ştia acest lucru, dar în clipa aceea nu avea asupra comportamentului meu nici o influenţă.

Probabil că uşa aceea juca atunci acelaşi rol de substitut, pe care-l jucase în urmă cu ani soldatul Ulver. De bună seamă, încasa picioarele pentru toate sfidările îngîmfate, pentru dispreţul, umilinţa, grosolănia, lipsa de respect şi de consideraţie ce-l însoţesc astăzi tot mai des pe drumul vieţii sale, pe cetăţeanul anonim. Încasa acele picioare pentru toate aşteptările la autorităţi, pentru cozile în magazine, pentru

toate instituţiile care nu răspund la scrisorile cuviincioase, pentru acei gardieni care nu mai ştiu să se adreseze cetăţeanului decît aşa cum se adresează majurul ţucălarului, pentru toate conspiraţiile mîrşave ale turnătorilor, ale bişniţarilor pe valută, care au izgonit din Praga nocturnă veselia ei neprefăcută, de odinioară. Încasa poate şi pentru acei „băieţi", care-l lovesc pe Ladislav Hejdanek şi le sucesc mîinile copiilor lui Tomin pe scările *u Ublu*. Încasa pentru toată trufia de stăpîni a persoanelor oficiale şi pentru înfricoşarea persoanelor neoficiale, trufie şi înfricoşare ce se revarsă încet dar sigur în toate sferele vieţii contemporane, dezumanizînd, pe nesimţite, cele mai diverse relaţii şi medii de viaţă. Era, pe scurt, o ţîşnire a neputinţei omului căruia i s-au proiectat, rezumativ, în mica lui umilinţă toate umilinţele mari şi complexe care-i asaltează viaţa.

Bineînţeles, toate astea nu îndreptăţesc şi nu scuză cu nimic fapta mea golănească, ci, dimpotrivă; nu în felul ăsta se înfruntă întreaga situaţie - în felul ăsta mai curînd i te supui şi începi să-i cedezi...

Numai că oamenii nu sînt totuşi supraoameni şi nu e de mirare deci, că, din cînd în cînd, le mai plesnesc nervii. Mai ales atunci cînd cineva îi încordează fără încetare.

Ceea ce a urmat nu e deloc surprinzător: ospătarul (un vlăjgan cît un munte) a dat buzna în stradă, m-a înşfăcat de guler şi, cu ajutorul prietenului său, m-a tîrît în local unde s-au apucat amîndoi să mă tăbăcească în lege, strigînd în acest timp că sînt un vagabond, un derbedeu sau cam aşa ceva, şi vor chema poliţia ca să-mi ardă cîteva peste bot. Întrucît furia mea apucase de mult să se descarce, am adoptat o comportare realistă, adică, laşă: nu m-am împotrivit, nu le-am opus nici o rezistenţă. Realismului meu îi datorez faptul că, după un timp oarecare a încetat să-i mai amuze m-au azvîrlit înapoi în stradă şi eu am scăpat din toată tărăşenia teafăr şi neprihănit Revolta mea, oarecum pripită şi nesocotită, împotriva unei umilinţi minore (a faptului că

ospătarul nu s-a învrednicit să ne răspundă) a rămas, deci, fără urmări mai grave numai datorită împrejurării că am acceptat, în tăcere, o umilință cu mult mai mare (aceea de a mă fi lăsat snopit în bătaie).

Ce s-ar fi întîmplat însă dacă m-aş fi comportat ca un bărbat şi m-aş fi împotrivit?

1) Aş fi plătit, probabil, în primul rînd acel tribut care se plăteşte de obicei pentru un asemenea act de bărbăție: aş fi pierdut o ureche şi cîteva măsele, m-aş fi ales cu nasul rupt şi cu o mînă frîntă, cu ochii *monoclați* şi cu haina plină de sînge.

2) Mai grav ar fi fost, bineînțeles, dacă, ținîndu-se seama de faptul că întreaga poveste am început-o eu izbind cu piciorul în uşă, aş fi fost, în mod evident, învinuit, acuzat şi deci şi condamnat pentru acte de turbulență, potrivit paragrafului 202 din Codul penal şi, astfel, mi s-ar fi atîrnat de gît o a doua tinichea (în măsura în care acest lucru ar fi fost cu putință şi nu m-aş fi ales din asta direct cu puşcăria pe o perioadă însumînd ambele pedepse, în plus cu acel „avantaj" pentru mine că, de data asta, n-aş fi fost „politic").

3) În ziarul Vecerni Praha ar fi apărut un scurt foileton despre isprăvile vicleanului luptător pentru drepturile omului în fața intrărilor în localurile de noapte pragheze.

4) Mulți oameni chibzuiți şi prevăzători ar fi spus: aşa-i trebuie; asta i se trage de acolo că se poartă ca o haimana.

Aşadar, nimic din toate astea nu s-a întîmplat. Dar eu am înțeles că paragraful 202 pîndeşte la tot pasul şi că în fiecare dintre noi el are o mai mare sau mai mică misiune diplomatică. Şi am mai înțeles şi cercul vicios în care un om mai temperamental poate fi proiectat de acest paragraf. Băgați de seamă:

1) Faza întîi: avîntul umilirii generale favorizează crearea condițiilor prielnice ca unui asemenea om să-i slăbească

într-o bună zi nervii, şi să săvîrşească un „act de turbulenţă" moderată.

2) De îndată ce acest lucru i se întîmplă, e expus, din toate părţile acelora care umilesc, unei noi şi infinit mai grave umilinţi şi, dacă nu e în stare să adopte o atitudine „realistă", aşa cum am procedat eu, se împotriveşte. În felul acesta, fireşte, se face vinovat de un „act de turbulenţă" substanţial mai grav (dacă nu chiar „de atac împotriva unui agent al ordinei publice").

3) Oricît de pedepsit ar fi, triumful e din nou de partea umilinţei, de data asta cea mai gravă. Dacă e vorba de un om cu adevărat temperamental, acesta se trezeşte pe calea cea mai bună a unui „act de supraturbulenţă", ale cărui consecinţe mi-e teamă să le aprofundez.

Unde e capătul acestei poveşti?

Nu e oare caracteristica acestui cerc vicios unul dintre procedeele de a-i mîna pe oameni spre doritul „realism", inclusiv la renunţarea la propria onoare şi demnitate şi la acceptarea comandamentului moral, azi aproape oficial: „nu stinge acolo unde nu te arde"? (Un prieten de-al meu a fost condamnat, la vremea lui, pentru „act de turbulenţă" fiindcă i-a tras o palmă unui cetăţean care-i jignise prietena).

Toată lumea ştie că oamenii nu-şi pot permite să se pălmuiască între ei după bunul plac, sau să izbească, nepedepsiţi, cu piciorul în uşile vinăriilor. Cu toate acestea mie paragraful 202 mi se pare, într-un fel, suspect. Am vorbit nu de mult despre asta cu un jurist care mi-a spus că acest paragraf e un „import din răsărit", care la noi nu are o tradiţie juridică. Nu e ce-i drept un paragraf cu caracter politic, dar e vlăstarul unui anumit mod de a guverna. De altfel, are multe elemente comune cu paragrafele politice:

1) E foarte elastic: act de turbulență poate fi socotit în esență orice, dacă se găsește cineva să declare că a fost indignat de cutare sau cutare poveste (un adevărat paradis pentru denunțători).

2) Modul lui de folosință depinde, mai mult decît e sănătos, de climatul politic și spiritual al epocii. (Dacă, în 1963, cînd a inaugurat prima expoziție a lui Jiří Lacina, criticul Ivan Jirous ar fi avut o conduită de zece ori mai șocantă decît în anul 1977, cînd i-a inaugurat o altă expoziție, nimănui nu i-ar fi dat atunci prin minte să-l bage în pușcărie pentru un pretins act de turbulență, așa cum i-au făcut acum).

3) Ușor poate fi și, de altfel, adeseori este folosit în scopul represiunii politice. Cunoșteam doar unele cazuri din împrejurimile noastre cele mai apropiate: e nevoie să condamni o formație muzicală neconformistă? E acuzată de acte de turbulență! E nevoie să împiedici un grup de tineri să se întîlnească la cineva acasă? E suficient să-l arestezi pe amfitrion pentru acte de turbulență - o motivație faptică se născocește oricînd, iar un martor „indignat“ se găsește cu ușurință! E nevoie să persecuți un *cartist* ? E suficient să-l surprinzi că a băut un pahar în plus, după care i s-a făcut rău într-un tramvai pustiu - și gata actul de turbulență! (Cîți „turbulenți“ ar fi, oare, în cercurile *establishment*-ului, dacă acest paragraf ar fi aplicat deopotrivă și în ceea ce-i privește?!) Sau invers: ce ne-ar mai fi rămas din avangarda interbelică, dacă pe atunci ar fi existat *două sute doi-ul* și dacă puterea burgheză din acea vreme l-ar fi folosit ca instrument de represiune politică?

4) Depinde de bunul plac al puterii cînd se emite și cînd nu se emite actul de acuzare potrivit paragrafului în cauză. (Dacă, de pildă, directorul unei importante întreprinderi pragheze face tărăboi în Piața Václav și povestea are darul să mă indigneze în asemenea hal încît mă duc și depun împotriva lui o plîngere penală, cei de la procuratură nu vor

face decît să zîmbească sau - ceea ce-i mai mult decît probabil - vor trimite plîngerea direct lui Martinovsky ca s-o adauge la colecția sa de documente împotriva mea. În schimb, dacă în același loc tărăboiul îl fac eu, și respectivul director mă denunță, e foarte probabil că voi fi acuzat pentru săvîrșirea unui act de turbulență).

5) Ușor se poate întîmpla și adeseori se și întîmplă să fie folosit în scopul unor răfuieli personale: e de ajuns ca domnul A., dușmanul domnului B. să se bucure de o poziție mai bună și să declare că a fost indignat de comportamentul domnului B. - și pe loc i se atîrnă de gît domnului B. *două sute doi-ul* (fie și numai pentru faptul de a-și fi înjurat șeful sau condițiile de viață, de a fi folosit un cuvînt ordinar, de a avea alte deprinderi - de a cînta pe scara imobilului sau de a permite tot acolo cîinelui său să latre).

Totul demonstrează că paragraful 202 (al Codului nostru penal) a luat naștere și a evoluat ca unul dintre nenumăratele instrumente cu ajutorul cărora puterea centralistă (inițial vădit țaristă, azi și a noastră) îi ține pe cetățeni într-un șah etern. Oamenii, ce-i drept, nu știu prea multe despre acest paragraf, dar, fără îndoială, îl simt plutind în aer. E un paragraf ce sugerează oglinda fidelă a unei puteri nespus de bucuroase atunci cînd oamenii nu se întîlnesc prea mult (firește în măsura în care nu e vorba de întîlniri pe care ea însăși le organizează și le controlează), cînd, în măsura posibilităților, nu se duc nicăieri, și dacă totuși se duc au acolo o atitudine liniștită, discretă și umilă. A unei puteri căreia îi convine cînd oamenii se urmăresc, se supraveghează reciproc, și se tem unul de altul. A unei puteri care concepe societatea ca pe o turmă a cărei obligație este aceea de a fi în permanență îndatorată și recunoscătoare pentru faptul de a avea ceea ce are.

M-ar interesa cîți oameni zac în pușcărie în temeiul paragrafului 202 și pentru ce anume se află acolo, concret. Nici unul nu este considerat deținut politic și, de fapt, nu se

ştie nimic despre el. Datele concrete privind aplicarea acestui paragraf ne-ar spune, poate, mult mai mult despre caracterul puterii sociale, decît ne spun în această privinţă cunoscutele date despre aplicarea paragrafelor politice. Cum putem şti cîte manifestări mărunte ale nemulţumirii cetăţeneşti au fost lichidate cu uşurinţă şi repeziciune prin folosirea acestui procedeu, cîte răfuieli personale, mascate printr-o loialitate servilă, au fost rezolvate în acest fel; cîtor oameni lipsiţi de putere şi de apărare li s-a distrus viaţa pentru nişte prostii, pe care omul puterii le poate face zilnic la discreţie; cîţi sînt, printre cei condamnaţi, victime tipice ale samavolniciei şi ale practicilor represive ale puterii care nu suportă nici un fel de manifestare sau împotrivire originală, nici o abatere de la modul de viaţă, de comportare şi gîndire standard? Dar nu numai atît; se poate aprecia în vreun fel, cum a contribuit, în general, acest paragraf la nivelarea, uniformizarea, decolorarea şi mortificarea vieţii?

Ce merite a avut pentru folosirea delaţiunii, pentru avîntul compromisului egoist, al indiferenţei, al înfricoşării generale şi pentru decăderea bucuriei spontane a vieţii?

Repet încă o dată - nu e un gest frumos să izbeşti cu piciorul în uşile localurilor de noapte şi orice societate trebuie să se împotrivească într-un fel haimanalelor care săvîrşesc asemenea fapte. Asta-i o treabă.

Dar omniprezentul, alunecosul şi total indecentul paragraf 202, folosit oricînd şi împotriva oricui - şi în plus, aflat în mîinile *lor* - e altă treabă.

În jurul proceselor politice e multă muncă şi se face multă zarvă. De altfel, nimeni nu prea le dă crezare. *Două sute doi-ul* e din toate punctele de vedere mai practicabil: la urma urmei cine-i dispus să ia apărarea unor haimanale?

În acelaşi timp, posibilităţile lui sînt nelimitate: o dată va fi de-ajuns un zîmbet firav, un „ura" cu voce stinsă, o clipă de meditaţie suspectă, altă culoare a cravatei.

E, categoric, un paragraf cu perspectivă.

E, ca să zicem aşa, paragraful viitorului.

Paragraful anului 1984.

La finele anului 1977 mi s-a iertat - deşi cu preţul unei umiliri destul de întristătoare - izbitul cu piciorul în uşa localului de noapte.

Mi s-ar ierta, oare, astăzi?

17 ianuarie 1978

§ 203

Pămîntul vuiește
Ce-o fi oare?!
Nu-ți fie teamă
Poporul muncește...

(CHARLIE SOUKUP)

Mulțumită faptului că de data asta, formal, eram doar deținut de drept comun și, deci, nu eram izolat, m-am întîlnit în decursul celor șase săptămîni de arest preventiv, în diverse ocazii (la doctor, în sala de dușuri, în timpul plimbărilor), cu alți cincizeci de deținuți și am putut să-i întreb pentru ce se aflau acolo. Pare de-a dreptul incredibil, dar deși codul penal cehoslovac însumează trei sute de paragrafe, cel puțin treizeci din cei cincizeci de deținuți erau urmăriți în temeiul unui singur paragraf: 203 pentru acte de parazitism. Nu pretind că întîlnirile mele întîmplătoare alcătuiesc o mostră reprezentativă a persoanelor aflate în detenție preventivă sau în plină execuție a pedepsei. Dar, întrucît datele statistice de acest gen sînt strict secrete, nu-mi rămîne altceva decît să pornesc de la propria-mi experiență și să presupun că mai mult de jumătate din deținuții cehoslovaci e alcătuită azi din oameni urmăriți și pedepsiți pentru acte de parazitism.

De unde pînă unde atîția paraziți într-o națiune cu o atît de bogată tradiție a hărniciei?

Deținuții - cel puțin în privința cazurilor care-i privesc personal - de cele mai multe ori nu se mint între ei. Ceea ce mi-a fost dat să aud de la toți acești „paraziți" mi-a oferit, la întrebarea mea, următorul răspuns: se află printre noi atît de mulți, numai pentru faptul că majoritatea dintre ei nu sînt deloc paraziți.

Un moșulică spală vasele într-o cîrciumă și în același timp - deși cu șovăielnică tărăgănare - aleargă să obțină o pensie de invaliditate. Cîrciumarul îi dă de lucru la învoială, fără un

contract de muncă încheiat în bună regulă. Povestea e descoperită și rezultatul: Moșului i se atîrnă de gît paragraful 203 și zace în pușcărie.

Un muncitor nu izbutește să fie angajat potrivit calificării sale, sindicatul nu-i ia apărarea, muncitorul se înfurie, nu se mai duce la lucru și așteptată cu seninătate să vină cineva să discute cu el. Un fel de grevă particulară. Peste o lună vin într-adevăr dar cu învinuirea potrivit paragrafului 203, adică să-l ridice și să-l ducă la închisoare.

Dar astea nu sînt nici pe departe cazurile cele mai drastice. Majoritatea paraziților sînt oameni care, pur și simplu, și-au dat demisia și, înainte de a apuca să-și găsească un alt loc de muncă, au fost legitimați și, constatîndu-se că nu au în buletinul de identitate ștampila întreprinderii unde lucrează, au fost acuzați de parazitism și azvîrliți în pușcărie. Am stat de vorbă cu oameni care zac în închisoare, așteptînd să fie judecați numai pentru faptul de a nu fi fost o lună sau trei săptămîni în „cîmpul" muncii. Îi amenință pedeapsa cu privațiune de libertate pînă la trei ani (iar în caz de recidivă, poate și mai mult).

Bineînțeles, acești oameni nu corespund cîtuși de puțin imaginii laice a parazitismului: nici vorbă de tipul șarmant al *gigolo*-ului, de feciori de bani gata sau de *playboy*, ci de muncitori cît se poate de obișnuiți, tineri trudiți, cu palmele bătătorite, oameni cu familii numeroase care, de-o viață, nu fac altceva decît să muncească din greu (nu întîmplător tocmai aceștia suportă dintre toți cel mai greu inactivitatea din închisoare).

Sînt, evident, cu miile. Da, într-un stat care pretinde a fi un stat al muncitorilor, închisorile gem de muncitori.

Constituția cehoslovacă stipulează și garantează dreptul la muncă. Nu pomenește însă nimic despre obligativitatea muncii. Și, totuși, la noi, obligativitatea muncii există. Înfățișată firește, de paragraful 203. Nu e vorba aici de o obligativitate a muncii ascunsă, ci de o obligativitate cît se

poate de fățișă: polițiștii, anchetatorii și procurorii vorbesc despre ea absolut deschis: nu ai în buletinul de identitate ștampila întreprinderii sau a instituției la care lucrezi, ești socotit în mod automat un ins care a încălcat legea.

Paragraful 203 spune: Cel ce evită în mod sistematic munca cinstită și se lasă întreținut de cineva ori își procură mijloacele de existență prin alte procedee ilicite va fi sancționat cu pedeapsa privațiunii de libertate pe o perioadă pînă la trei ani.

La prima vedere povestea nu sună deloc înfiorător. Practica însă e destul de înspăimîntătoare:

1) „Sistemicitatea", nespecificată mai detaliat, pur și simplu nu e luată în considerație: în mod practic, pentru parazitism poate fi urmărită orice persoană care un anumit timp nu e angajată legal, dar durata șomajului în temeiul căreia se emite actul de acuzare depinde numai de bunul plac și de conjuctura respectivă.

2) Noțiunea, neclară, de „muncă cinstită" e interpretată mecanic ca încadrare legală în „cîmpul muncii". Că oameni încadrați legal pot chiuli în mod sistematic de la munca cinstită și, dimpotrivă, munca cinstită se poate face și fără această încadrare, asta, bineînțeles, nu mai interează pe nimeni.

3) A doua caracteristică a actului penal de parazitism, adică asigurarea mijloacelor de trai prin procedee ilicite, nu e nici ea concretizată mai detaliat, putînd fi, deci, interpretată tot după bunul plac și, adeseori, nici măcar nu e demonstrată: pentru urmărire și condamnare ajunge dacă e întrunită prima caracteristică - aceea de evitare a muncii cinstite. Că un om poate trăi din economii, din cîștiguri la loterie, din activitate literară neaprobată oficial (ca de pildă eu), din moșteniri, etc. etc. și că, pînă la urmă, întreaga poveste îl privește personal, asta, firește , nu se ia în considerație. În măsura în care anchetatorul se învrednicește, totuși, să caute „caracterul ilicit"

al dobîndirii mijloacelor de existență, îi poate servi drept act doveditor orice nimic. Am întîlnit aici oameni care zăceau pentru nimic, fiindcă împrumutaseră de la un prieten 200 de coroane și, colac peste pupăză, mai avuseseră și ghinionul ca tocmai atunci să nu fie angajați și astfel să fie închiși înainte de a-i restitui banii prietenului sau de a-i cere acestuia să-i ierte de datorie; mulți - fără nici o legătură între ei - m-au asigurat că e deajuns ca două persoane să depună marturie că au luat masa de seară la ele sau că acestea le-au plătit consumația la cîrciumă, și gata dovada actului de dobîndire ilicită a mijloacelor de existență. (Un muncitor - culmea încadrat în „cîmpul" muncii ! - a fost acuzat în temeiul paragrafului 203 pentru faptul de fi acceptat invitația unei colege de muncă să ia masa împreună la un automat și de a o fi lăsat să plătească întreaga consumație (pentru amîndoi) în valoare de 175 de coroane; pe urmă s-a iscat între ei o neînțelegere și ea l-a denunțat. În cazul de față, pentru variație, a fost deajuns doar a doua caracteristică a actului penal - și, pe deasupra, în aceea formă absurdă pentru ca un muncitor să fie acuzat, cu toată gravitatea, de parazitism și să înfunde pușcăria).

4) O sursă importantă de samavolnicie în aplicarea paragrafului 203, este nerespectarea, din principiu, a principiului de bază al oricărei ordini juridice civilizate (valabile încă din vremurile Romei antice), prin aceea că se caută pe toate căile demonstrarea vinovăției și nicidecum a nevinovăției. Anchetatorii, procurorii, judecătorii, ba chiar și mulți apărători consideră că nu e nevoie să-l dovedești pe acuzat culpabil de „procedee ilicite" pentru dobîndirea mijloacelor de existență, ci, dimpotrivă, acuzatul e dator să explice din ce trăiește, cu alte cuvinte, să-și dovedească nevinovăția. Nevinovăția nedovedită e considerată vinovăție dovedită, iar în cazul în care acuzatul nu aduce dovezi că trăiește, de pildă, din economii, faptul e socotit drept o

dovadă concludentă că acuzatul e parazit. (Nu se pune aici chestiunea dacă dovada nevinovăției poate sau nu poate fi depusă, ci e vorba de caracterul antijuridic al procedeului prin care se cere a fi depus).

O singură propoziţiune şi în fond vagă, discretă, pe care se bizuie paragraful 203, este, deci, mulţumită tocmai confuziei, samavolniciei şi, adeseori, chiar aplicării ei antijuridice - cheia pentru urmărirea de proporţii, neobişnuit de dură, a tuturor persoanelor care încalcă, indiferent cum, o lege niciodată emisă, prin care se reglementează obligativitatea oricărui cetăţean de a avea o ocupaţie permanentă. (Propoziţiunea care asigură această practică contestabilă chiar şi prin puţinul pe care-l spune: personal am serioase îndoieli asupra dreptului moral al societăţii de a-şi pedepsi cetăţenii pentru faptul de a fi întreţinuţi de alte persoane şi, deci, în mod automat, chiar şi atunci cînd acest lucru se petrece în condiţiile deciziei libere a ambelor părţi. Dar asta e, de-acum, altă problemă: nu urmăresc să fac aici nici o analiză a ordinii juridice, ci încerc doar să reflectez asupra aplicării ei practice).

Unde trebuiesc căutate cauzele acestei stări atît de şocante? Să fie vorba aici de vreo intenţie ascunsă şi bine gîndită (derivînd, de pildă, din necesităţile economiei naţionale?) Ori de o scăpare izvorînd din greşita înţelegere a ideii legiuitorului? Să fie vorba de prostul obicei (generalizat) al anumitor sectoare ale puterii de stat, ori, poate, de îndoielnica lor strădanie de a înfrunta demoralizarea ce se adînceşte în sectoarele productive prin menţinerea efectelor şi nicidecum prin înlăturarea cauzelor acestora?

Toate acestea pot juca un rol oarecare. Cauza cea mai legitimă a întregului fenomen e însă, după părerea mea, în altă parte: ideea că fiecare cetăţean e obligat să aibă un loc de muncă şi pe cît posibil stabil, confirmat cu ştampila întreprinderii în buletinul de identitate, nu e, în ultimă instanţă, nimic altceva şi nimic mai puţin decît un produs

logic al unui sistem pentru care omul nu-i decît un şurub al unui mecanism social, un şurub a cărui menire în lume e epuizată, fără reziduuri, prin exercitarea oarbă a funcţiei ce i-a fost delimitată. O asemenea concepţie presupune însă că mecanicul trebuie să aibă în permanenţă o privire de ansamblu asupra fiecărui şurub, să aibă un control perfect asupra funcţionării lui, şi, deci, nu poate să-i permită nici un fel de abatere, originalitate sau iniţiativă proprie - nimic din ceea ce ar aminti, măcar pe departe, ideea de libertate.

E vorba deci, aici, de o consecinţă *logică* a unui sistem care prin însăşi esenţa lui, trebuie să ştie clipă de clipă cine eşti, ce faci, de cine depinzi, cît cîştigi - tot aşa cum trebuie să ştie unde locuieşti, cu cine şi unde călătoreşti, ce citeşti, cu cine te întîlneşti, ce gîndeşti... E o consecinţă a unui sistem a cărui existenţă, în sine, e întemeiată pe ideea că totul e ţinut în evidenţă, dirijat şi controlat printr-o centralizare desăvîrşită: nu numai viaţa publică şi munca, ci şi viaţa intimă, nu numai stilul de viaţă, ci şi ceea ce naşte din el: gîndirea, lumea lăuntrică a omului. Standardizarea e o condiţie a funcţionării lesnicioase, iar supravegherea totală e garanţia standardizării. Tot ce se abate, orice diferenţiere, deosebire, spontaneitate sau originalitate, unicitate de sine stătătoare şi intangibilă, tot ce nu e dinainte cunoscut şi necontrolat, e indezirabil şi, în cele din urmă, pedepsit.

Principiul obligativităţii muncii este un component al dreptului absolut al statului asupra cetăţeanului: e o manifestare logică a statului centralizat, cu idealul său de organizare semimilitară a societăţii; este acea expresie firească a caracterului necrofil al puterii birocratice (în sensul analizei lui Fromm).

Dacă însă urmărirea din ce în ce mai aspră a fiecărei neregularităţi în sfera folosirii braţelor de muncă decurge dintr-o aberantă concepţie a vieţii şi din tot atît de aberanta condiţie a muncii (nicidecum ca mijloc de eliberare a omului, ci, dimpotrivă, ca un instrument al înrobirii lui tot mai adînci),

concepţii proprii actualului sistem politic, - asta înseamnă, de la sine, că majoritatea „paraziţilor" închişi în zilele noastre sînt *de facto* (şi indirect), deţinuţi politici.

Nu intenţionez, fireşte, să-i idealizez pe toţi şi să fac din ei nişte mieluşei ai Domnului. Dar sînt încredinţat că într-o majoritate zdrobitoare sînt oameni care nu trebuie să înfunde puşcăriile. Nu e vorba de nici un fel de puşlamale. Cei mai mulţi dintre ei sînt doar nişte nenorocoşi, ghinionişti, oameni amărîţi, neunşi cu toate alifiile, greu adaptabili. Adeseori sînt victime ale „propriei incapacităţi de a fi liberi", oameni care n-au ştiut să se stăpînească şi au încercat, măcar pentru o clipă, să se zmulgă din lanţul concepţiei de galeră a muncii: răzvrătiţi mărunţi împotriva ordinii sterile a unei societăţi birocratico-consumatoare, oameni care, pur şi simplu nu sînt în stare să rămînă ferecaţi toată viaţa de un singur „ţăruş", oameni incapabili să armonizeze, printr-un camuflaj spiritual, acea slabă adiere a trascendenţei care şi acum le înfioară sufletele cu existenţele statului administrativ. Mulţi dintre ei s-au trezit aruncaţi la periferia societăţii, cucerindu-şi pecetea de răufăcători, numai pentru faptul de a fi refuzat să se risipească în anonimatul aşezărilor satelit, dornici să-şi păstreze unicitatea şi de a lăsa în urma lor o poveste de culoare proprie, ricoşînd periculos din orizontul cenuşiului generalizat. Pe scurt, tipul actualului „parazitar" din închisoarea Ruzyně îmi apare ca un produs al unei epoci care le pretinde oamenilor să plătească, pentru fericirea lor aparentă, *cu pierderea propriei lor identităţi*. E o victimă a unei epoci care, prin însăşi existenţa ei, contestă şi nu poate să nu-i conteste omului unul dintre cele mai importante drepturi umane: dreptul la mişcare în sensul cel mai larg al cuvîntului (nu e lipsit de interes faptul că din punct de vedere etnic, cei mai pedepsiţi în ţara noastră sînt azi tocmai acei oameni avînd cea mai puternică dispoziţie etnico-genetică de a fi nomazi - adică ţiganii).

Poate fi la prima vedere paradoxal, dar în realitate e, pînă la urmă, o legitate și faptul că, prin politica sa în acest domeniu, actualul sistem nu limitează omul numai ca om, ci și omul ca subiect de consum: să nu fie oare o anumită circulație spontană prin lume a forțelor de muncă, circulație rezultînd din situații și relații sociale neplanificabile - acea întîmplătoare mișcare a moleculelor lui Brown - un *hinterland* firesc al pieții brațelor de muncă ce funcționează sănătos, ca un stimulent al dinamismului economic, și nu e, oare, principiul manipulării administrative a acestei sfere, drastic susținut și de actuala aplicare a paragrafului 203, o nouă frînă a dezvoltării economiei normale?

N-am ce-i face, dar după mine un muncitor care de-o viață întreagă pavează străzile și care într-o bună zi hotărăște să rămînă acasă, și pentru asta e aruncat în temniță pe viață de niște funcționari administrativi, e, după mine, unul dintre cei mai aprigi acuzatori ai actualei puteri birocratice...

Nu sîntem mulți, dar iată, spre uimirea multora mai existăm: intelectuali care, ce-i drept, am fost izgoniți din posturile noastre și declarați odată pentru totdeauna, „faliți", dar care, în pofida acestei situații, trăim de mulți ani în șir, fără a avea o încadrare permanentă în „cîmpul muncii". Deocamdată n-au venit peste noi cu *două sute trei-ul*, în ciuda faptului că munca noastră nu e considerată de dumnealor muncă (și cu atît mai puțin mai cinstită), iar subzistența noastră e etichetată în permanență și public drept „ilicită". Desigur, ar fi o prostie din partea lor să ne pretindă să avem o ocupație, de vreme ce nicăieri nu vor să ne angajeze. Totuși, de cerut am putea cere și, dacă am reuși, n-ar fi o problemă să ne transforme din faliți veseli și liberi în pușcăriași - paraziți. De ce n-au făcut-o pînă acum? De ce tocmai noi o ducem în privința asta mai bine decît acel bătrîn care spăla vesela fără un contract legal de muncă și alerga prea încet și șovăielnic ca să obțină o pensie de invalid.

S-ar putea ca asta să fie, într-o mică măsură, o manifestare atavică: un fel de drept la încetineală și șovăială, derivînd din originalitatea intelectualității noastre, pe care, totuși fără voia lor, ne-o recunosc. (Un muncitor, - adică „la origine" muncitor - care astăzi a devenit poet neoficial, ar putea ajunge în cîteva săptămîni mai mult ca sigur la Ruzyně). Motivul principal pentru care n-o fac e însă altul: ei știu că ne-am împotrivi.

Cum să te opui acestei excepționale situații proprii? Să ceri abrogarea unui „privilegiu" ar fi nu numai ridicol ci, în primul rînd, o absurditate: știm, doar, că nu e vorba de un privilegiu, ci numai de o formă mai moderată a injustiției. A ne bucura însă că o ducem mai bine decît acel moșulică numai datorită faptului că sîntem mai buni de gură, totuși, nu se poate.

Există în privința asta o singură soluție firească: să-l apărăm și pe el.

De mai bine de un an acționează la noi o comunitate, care, ce-i drept, nu are posibilitatea de a lupta pentru toți bătrînii arestați pe nedrept, dar care poate face totuși destule pentru ei. Și care e, de altfel, predestinată unor asemenea treburi prin aceea că în miceliul ei spiritual a existat, printre altele, și revolta împotriva principiului „dezbină și stăpînește".

-

Hradeček 1 aprilie 1978

CUPRINS

„Nu e, oare, acea pasiune mută, de lungă durată, a vieţii acelor nevoi, interese, contradicţii şi tensiuni ale întregii societăţi, în permanenţă reprimate şi totuşi ireprimabile, care provoacă mereu,..., acele devastatoare zguduiri ale puterii?“

8 aprilie 1975

ISBN 973-9131-13-1